

**Mateusz Ułanowicz**

Uniwersytet w Białymstoku  
e-mail: ulanowicz96@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5970-9378

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.02.05

## **Józef Zmitrowicz – wybitny działacz społeczny w Białymstoku w latach 1916–1921**

### **ABSTRAKT**

Podstawowym założeniem publikacji jest przedstawienie działalności Józefa Zmitrowicza w Białymstoku w latach 1916–1921. Autor postanowił zająć się tym tematem, ponieważ postać Józefa Zmitrowicza jest mało znana wśród mieszkańców obecnej stolicy województwa podlaskiego. Warto również podkreślić, że działalność Zmitrowicza w tym mieście jest często pomijana w jego oficjalnych biografiach. Józef Zmitrowicz (1879–1980) był znanym prawnikiem, pedagogiem, posłem oraz działaczem niepodległościowym. Kształcił się w Petersburgu oraz Charkowie. W okresie dwudziestolecia międzywojennego był adwokatem w Wilnie, a po II wojnie światowej w Olsztynie. W listopadzie 1916 r. przyjechał z Wilna do Białegostoku. Objął posadę nauczyciela oraz dyrektora Polskiego Gimnazjum Realnego, ponieważ jego poprzednik – ks. Stanisław Hałko – został aresztowany przez Niemców. Józef Zmitrowicz kierował również białostockim harcerstwem oraz brał udział w wielu inicjatywach społecznych. W 1919 r. został posłem na Sejm Ustawodawczy. Józef Zmitrowicz był wielkim patriotą oraz człowiekiem bardzo religijnym, o czym wspominał jego podopieczny Michał Sopoćko – obecnie błogosławiony Kościoła katolickiego. Pracując nad biografią Józefa Zmitrowicza, korzystałem z publikacji m.in.: J. Dworakowskiego, M. Goławskiego, M. Kietlińskiego, J. Dziemiana. Bardzo pomocne były również stenogramy sejmowe i senackie oraz artykuły prasowe, zawarte w czasopiśmie „Dziennik Białostocki”. Pisząc o działalności Józefa Zmitrowicza, korzystałem również z archiwum VI Liceum Ogólnokształcącego im. Króla Zygmunta Augusta w Białymstoku – spadkobiercy tradycji Polskiego Gimnazjum Realnego.

## Józef Zmitrowicz – Prominent Social Activist in Białystok in the Years 1916–1921

### ABSTRACT

The main point of this publication is to present the activity of Józef Zmitrowicz in Białystok in the years 1916–1921. The author has decided to deal with this subject because the figure of Józef Zmitrowicz is little known among the inhabitants of Białystok. It is also worth highlighting, that the activity of Józef Zmitrowicz in this city is also forgotten in his official biographies. Józef Zmitrowicz (1879–1980) was a famous lawyer, educator, parliamentarian and pro-independence activist. He studied at St. Petersburg and Kharkov. In the inter war period, he was a solicitor in Vilnus and then, after the second world war, in Olsztyn. He came from Vilnus to Białystok in November 1916. He became a teacher and director in Polish Real Gymnasium because his predecessor – priest Stanisław Hałko – was arrested by the Germans. Józef Zmitrowicz also managed a scouts group in Białystok and participated in many community initiatives. In 1919 he became a parliamentarian in the Legislative Assembly. Józef Zmitrowicz was a great patriot and a very religious person as mentioned by his protégé Michał Sopoćko – currently a blessed of the Catholic Church. I have used the publications by J. Dworakowski, M. Gołowski, M. Kietliński, J. Dziemian and others while working on the biography of Józef Zmitrowicz. The parliamentary and senate transcripts as well as press articles, contained mainly in „Dziennik Białostocki”, were very helpful. While writing about the activity of Józef Zmitrowicz in Białystok, I have also used the collection of archives of the Sixth King Sigismund Augustus High School in Białystok – inheritor of the tradition of the Polish Real Gymnasium in Białystok.

**Słowa kluczowe:** Białystok, Polskie Gimnazjum Realne, I wojna światowa, Michał Sopoćko, Stanisław Hałko

**Key words:** Białystok, Polish Real Gymnasium, World War One, Michał Sopoćko, Stanisław Hałko

### Wstęp

Józef Zmitrowicz urodził się 9 października 1879 r. w Poddubnie w powiecie lidzkim guberni wileńskiej Cesarstwa Rosyjskiego. Był synem Józefa i Konstancji z Bohdanowiczów<sup>1</sup>. Uczył się w VI Gimnazjum w Petersburgu, siedząc w jednej ławce z Ignacym Dzierżyńskim – młodszym bratem Feliksa, przyszłego twórcy

<sup>1</sup> D. Maksimiuk, *Józef Zmitrowicz – pedagog, prawnik, parlamentarzysta i wileński patriota*, „Kurier Wileński” z 28 marca – 3 kwietnia 2020, nr 13 (37).

„czerwonego terroru” w Rosji Sowieckiej<sup>2</sup>. Po ukończeniu petersburskiego gimnazjum, Józef Zmitrowicz rozpoczął w tym samym mieście studia prawnicze, wolny czas poświęcając na działalność w konspiracyjnym kółku młodzieży polskiej, kierowanym przez ks. Witolda Czeczota. Na czwartym roku studiów zrezygnował z końcowych egzaminów<sup>3</sup>. Z inicjatywy ks. Jana Nowickiego przeniósł się do Wilna, w którym w latach 1904–1910 kierował internatem przy ul. Bakszta 4<sup>4</sup>. Właścicielką internatu była Jadwiga Waltz. Zmitrowicz zapoczątkował w nim ruch neofilarecki pod hasłem: „Nauka, Cnota, Ojczyzna”. Za swoją działalność w wileńskim internacie został aresztowany przez carską policję i przez kilka miesięcy więziony w Warszawie<sup>5</sup>. W latach 1910–1912 był wolnym słuchaczem na kursach prawniczych w Charkowie. Od 1912 r. do 1915 r. odbywał aplikację adwokacką w Wilnie oraz pracował w zawodzie nauczyciela, łącząc to z zasilaniem szeregów Towarzystwa Przyjaciół Nauk<sup>6</sup>, Towarzystwa Przyjaciół Młodzieży oraz Towarzystwa Szkoły Polskiej<sup>7</sup>. Podczas pobytu w Wilnie napisał broszurę, wydaną w 1916 r. *W imię odrodzenia i przyszłości, razem młodzi przyjaciele*<sup>8</sup>. W latach 1916–1919 Józef Zmitrowicz pełnił obowiązki dyrektora oraz nauczyciela w Polskim Gimnazjum Realnym w Białymstoku. Był również komendantem Związku Harcerzy w tym mieście. Wystartował w wyborach do Sejmu Ustawodawczego z okręgu nr 33, obejmującego powiaty: białostocki oraz sokólski. W parlamencie reprezentował Narodowe Zjednoczenie Ludowe<sup>9</sup>. Był członkiem dwóch komisji sejmowych: konstytucyjnej oraz oświatowej<sup>10</sup>. W okresie wojny polsko-bolszewickiej został przydzielony do Prokuratury Sądu Wojskowego DOG „Lwów” (Ekspozytura w Przemyślu) w stopniu podporucznika korpusu sądowego. 1 stycznia 1921 r. został zwolniony z czynnej służby wojskowej<sup>11</sup>. W 1922 r. Józefa Zmitrowicza wybrano na posła do Sejmu Wileńskiego. W wyborach wystartował z okręgu nr 10, obejmującego powiat lidzki<sup>12</sup>. 22 czerwca 1922 r. został wpisany na listę adwokatów przysięgłych<sup>13</sup>. Praktykował w Wilnie.

<sup>2</sup> P.M. Żukowski, „Moje wspomnienia”. *Przedstawienie wybranych fragmentów pamiętnika Ignacego Dzierżyńskiego, rodzzonego brata Feliksa, dotyczące głównie dziejów szkolnictwa na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*, R. LXIV, Kraków 2014, s. 75.

<sup>3</sup> M. Sopoćko, *Wspomnienia*, Białystok 2018, s. 32.

<sup>4</sup> L. Życka, *Krótki rys dziejów tajnej oświaty polskiej na ziemi wileńskiej od 1880 do 1919*, Wilno 1932, s. 17.

<sup>5</sup> M. Sopoćko, *Dziennik*, Białystok 2010, s. 72, 318.

<sup>6</sup> *Sprawozdanie ze Stanu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w roku 1913*, Wilno 1914, s. 30.

<sup>7</sup> D. Maksimiuk, op. cit.

<sup>8</sup> T. Rzepecki, *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919 r.*, Poznań 1920, s. 182.

<sup>9</sup> Sejm Ustawodawczy, Skład osobowy Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 20 stycznia 1920 r., druk nr 1551, t. 35, 45.

<sup>10</sup> *Skorowidz osobowy do Sprawozdań Stenograficznych z posiedzeń plenarnych Sejmu*, Kancelaria Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Warszawa 1965, s. 656.

<sup>11</sup> D. Maksimiuk, op. cit.

<sup>12</sup> *Dziennik Urzędowy Tymczasowej Komisji Rządzącej*, nr 6 (56), rok III, s. 68.

<sup>13</sup> M. Tarkowski, *Adwokatura wileńska 1918–1939*, Gdańsk 2014, s. 412.

W tym mieście przetrwał wydarzenia II wojny światowej, biorąc udział w tajnym nauczaniu<sup>14</sup>. Ciężka choroba uratowała Józefa Zmitrowicza przed wywózką na Syberię. Po zakończeniu działań wojennych, w ramach akcji repatriacyjnej, wyjechał do Poznania, a następnie do Olsztyna, w którym powrócił do wykonywania zawodu adwokata<sup>15</sup>. Zmitrowicz aktywnie działał w Izbie Adwokackiej w Olsztynie, powołanej 12 stycznia 1951 r. Od 1 stycznia 1952 r. był członkiem Zespołu Adwokackiego nr 1 w Olsztynie<sup>16</sup>. Pracował również jako radca prawny w Mazurskich Zakładach Przemysłu Drzewnego<sup>17</sup>. Będąc radcą prawnym kurii biskupiej, był inwigilowany przez Służbę Bezpieczeństwa<sup>18</sup>. Poza zajmowaniem się praktyką prawniczą, Józef Zmitrowicz aktywnie działał w Lidze Morskiej i sekcji żeglarskiej. Organizował konkursy poezji; pisał wiersze i opowiadania. W 1968 r. przeszedł na emeryturę. Rok później został odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi oraz Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. Naczelna Rada Adwokacka przyznała Zmitrowiczowi Złotą Odznakę Adwokatura PRL. Setne urodziny Józefa Zmitrowicza zostały przez Okręgową Radę Adwokacką w Olsztynie uczczone uroczystą sesją, na której pojawił się sam Jubilat. Józef Zmitrowicz zmarł 3 marca 1980 r. w Olsztynie<sup>19</sup>.

Zamiarem autora tego artykułu jest scharakteryzowanie działalności Józefa Zmitrowicza w Białymstoku w latach 1916–1921. Podstawową przyczyną, która skłoniła do podjęcia się tego zadania, jest, moim zdaniem, niedostateczna wiedza na temat osoby Józefa Zmitrowicza wśród mieszkańców Białegostoku. Należy również podkreślić, że życie i działalność Józefa Zmitrowicza w obecnej stolicy województwa podlaskiego są często pomijane w jego oficjalnych biografiach.

Pracując nad artykułem, korzystałem z wielu źródeł oraz opracowań, które zostały wymienione w bibliografii. Jednak szczególne podziękowania należy przekazać Panu Janowi Dworakowskiemu – opiekunowi muzeum szkolnego w VI Liceum Ogólnokształcącym im. Króla Zygmunta Augusta w Białymstoku. Jan Dworakowski wspierał mnie cennymi radami oraz wskazówkami, a także pozwolił skorzystać z bezcennych pism i protokołów, przechowywanych w archiwum VI Liceum Ogólnokształcącego – spadkobiercy tradycji Polskiego Gimnazjum Realnego w Białymstoku.

<sup>14</sup> D. Maksimiuk, op. cit.

<sup>15</sup> R. Żuk, *Wspomnienia o dziekanach Izby Olsztyńskiej oraz szczególnie zasłużonych zmarłych adwokatach*, [w:] *Historia i współczesność olsztyńskiej adwokatury (1951–2015)*. Kalendarium wydarzeń, wywiady wspomnienia, Izba Adwokacka w Olsztynie, Olsztyn 2015, s. 72.

<sup>16</sup> *Kontekst lokalny i fakty o charakterze ogólnopolskim*, [w:] *Historia i współczesność olsztyńskiej adwokatury (1951–2015)*. Kalendarium wydarzeń, wywiady wspomnienia, Izba Adwokacka w Olsztynie, Olsztyn 2015, s. 13, 16.

<sup>17</sup> R. Żuk, op. cit., s. 72.

<sup>18</sup> D. Maksimiuk, op. cit.

<sup>19</sup> R. Żuk, op. cit., s. 72-73.

## Białystok w latach 1914–1920

Aby należycie opisać aktywność społeczną Józefa Zmitrowicza w Białymstoku, należy pokrótce przedstawić burzliwe dzieje tego miasta w latach 1914–1920.

Przed wybuchem I wojny światowej, Białystok był miastem powiatowym guberni grodzieńskiej Cesarstwa Rosyjskiego. Według spisu powszechnego z 1910 r. miasto było zamieszkiwane przez 82 tys. mieszkańców. Dwie trzecie białostoczan stanowili Żydzi. Tylko niespełna jedna piąta mieszkańców uważała się za Polaków. Resztę mozaiki narodowościowej Białegostoku wypełniali: Rosjanie, Niemcy oraz Białorusini<sup>20</sup>.

Gdy 1 sierpnia 1914 r. Niemcy wypowiedziały wojnę Rosji, mieszkańcy miasta liczyli na szybkie zakończenie działań wojennych. Jednak niepowodzenia na froncie spowodowały wycofywanie się Rosjan z Białegostoku, co ostatecznie nastąpiło 13 sierpnia 1915 r. Jeszcze tego samego dnia do miasta wkroczyły oddziały niemieckie. Rozpoczęła się kilkuletnia okupacja. Białystok wraz z Grodnem, utworzył jeden z trzech okręgów tzw. Oberkomando Ostu [w skrócie Ober Ostu – przyp. M.U.]. W lutym 1917 r. do miasta przeniesiono siedzibę niemieckich władz okupacyjnych<sup>21</sup>.

11 listopada 1918 r. na mocy zawieszenia broni, zawartego w Compiègne pomiędzy państwami Ententy a Cesarstwem Niemieckim, na terenie Ober Ostu pozostało kilkaset tysięcy żołnierzy niemieckich. Ich zadaniem było utworzenie zapory przed rozlewającą się falą rewolucji bolszewickiej<sup>22</sup>. Na wieść o kapitulacji Cesarstwa Niemieckiego, 11 listopada 1918 r. żołnierze niemieccy, stacjonujący w białostockim garnizonie, wypowiedzieli posłuszeństwo swoim przełożonym. Zawiązali Radę Żołnierską (Soldatenrat) na czele z żołnierzem o nazwisku Lewandowski. Polacy, bacznie obserwujący sytuację na froncie, już w 1917 r. utworzyli Centralny Komitet Narodowy Obwodu Białostockiego na czele z Feliksem Filipowiczem<sup>23</sup>. W nocy z 11 na 12 listopada 1918 r. Komitet zawarł z Radą umowę, której celem było utrzymanie spokoju w mieście. Rada Żołnierska uczyniła to pod wpływem nieprawdziwych informacji o wojsku polskim, rzekomo maszerującym w stronę Białegostoku. Wbrew rozkazom Centralnego Komitetu Narodowego, przebywający w mieście byli oficerowie I Korpusu Polskiego, przystąpili do formowania samoobrony<sup>24</sup>. Jej komendę objął nauczyciel o nazwisku

<sup>20</sup> F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1, Warszawa 1880, s. 10, 201.

<sup>21</sup> A. Lechowski, *Białystok w latach 1864-1918*, [w:] *Historia Białegostoku*, red. A. Cz. Dobroński, Białystok 2021, s. 234, 237, 238, 241.

<sup>22</sup> J.J. Milewski, *Białostoczczyzna – początki niepodległości*, „Białostoczczyzna” 1989, nr 13(1), s.24.

<sup>23</sup> E. Pankiewicz, *Białystok w zaraniu niepodległości*, „Białostoczczyzna” 1994, nr 35(3), s. 17.

<sup>24</sup> A. Miodowski, *Próby wyzwolenia Białegostoku na przełomie 1918/1919 r.*, [w:] *Białystok w 80-leciu. W rocznicę odzyskania niepodległości 19 II 1919 – 19 II 1999*, red. C. Kukło, Białystok 2000, s. 12.

Tuśkiewicz. Próba rozbrojenia wojsk okupacyjnych, podjęta 14 listopada 1918 r., zakończyła się niepowodzeniem<sup>25</sup>. Ponadto, powołanej przez Niemców nowej Radzie Żołnierskiej, udało się przywrócić dyscyplinę wśród swoich żołnierzy<sup>26</sup>. 24 listopada 1918 r. zaczęły obowiązywać postanowienia tzw. umowy kowieńskiej, zawartej pomiędzy oficerami sztabu generalnego Polski i Niemiec, na mocy której Białostoczczyzna stała się częścią kordonu między wschodem a zachodem. Niemcy nie kwestionowały praw państwa polskiego do ziemi białostockiej, jednak celowo przedłużały okupację tych terenów, pod pretekstem zabezpieczenia ewakuacji swoich wojsk z Ukrainy i Białorusi do Prus Wschodnich. Dlatego też władze okupacyjne nie zezwoliły na przeprowadzenie w Białymstoku wyborów do Sejmu Ustawodawczego w dniu 26 stycznia 1919 r. W powiatach: białostockim, bielsko-podlaskim i sokólskim odbyły się one dopiero 15 czerwca 1919 r.<sup>27</sup>

W pierwszych dniach stycznia 1919 r. w Grodnie podjęte zostały rozmowy polsko-niemieckie. Od 19 stycznia negocjacje prowadzono w Białymstoku. Ich efektem było podpisanie 5 lutego 1919 r. tzw. umowy białostockiej, na mocy której 19 lutego 1919 r. wojska niemieckie opuściły Białystok<sup>28</sup>. Nie oznaczało to jednak oficjalnego przyłączenia Białostoczczyzny do nowo odrodzonego państwa polskiego. Po wyjściu Niemców ziemia białostocka zaczęła podlegać pod Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich. Miastem kierował Tymczasowy Komitet Miejski na czele z Józefem Puchalskim, którego w marcu 1919 r. zastąpił Napoleon Cydzik<sup>29</sup>. Dopiero 2 grudnia 1919 r. Rada Najwyższa Ententy wydała decyzję, rozszerzającą granice państwa polskiego o obwód białostocki<sup>30</sup>. Decyzja ta miała charakter symboliczny, ponieważ już ustawa tymczasowa o organizacji władz administracyjnych II instancji z 2 sierpnia 1919 r. powołała do życia województwo białostockie<sup>31</sup>. 7 września 1919 r. odbyły się pierwsze wybory do białostockiej Rady Miejskiej<sup>32</sup>. Przeprowadzono je w atmosferze wielkiego skandalu. Tuż przed wyborami rozszerzono granice administracyjne miasta, przez co wzrósł udział nieżydowskich mieszkańców Białegostoku. Ludność wyznania mojżeszowego zbojkotowała wybory do Rady Miejskiej, w skład której weszło łącznie 42 Polaków<sup>33</sup>.

<sup>25</sup> H. Majecki, *Białystok w okresie II Rzeczypospolitej. Wybrane problemy*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 4, red. H. Majecki, Białystok 1985, s. 149.

<sup>26</sup> A. Miodowicz, op. cit., s. 13.

<sup>27</sup> H. Majecki, op. cit., s. 149.

<sup>28</sup> A. Lechowski, op. cit., s. 243.

<sup>29</sup> W. Tyszuk, *Białystok i jego społeczeństwo na tle wojny polsko-bolszewickiej 1919–1920*, „Rocznik Białostocki” 2014, t. 19, s. 179–180.

<sup>30</sup> H. Majecki, op. cit., s. 149.

<sup>31</sup> *Ustawa tymczasowa z dnia 2 sierpnia 1919 r. o organizacji władz administracyjnych II instancji* (Dz.Pr.P.P. 1919 nr 65 poz. 395.).

<sup>32</sup> H. Majecki, op. cit., s. 150.

<sup>33</sup> W. Tyszuk, op. cit., s. 180.

Wyjście z miasta wojsk niemieckich nie oznaczało dla mieszkańców Białegostoku końca udręki. 13 czerwca 1920 r., wobec zbliżającej się do miasta Armii Czerwonej, powołano Obywatelski Komitet Obrony Narodowej. Stacjonujące w Białymstoku i okolicach wojsko polskie, dowodzone przez generała Lucjana Żeligowskiego, wycofało się 27 lipca 1920 r. w stronę Osowca i Łomży. Po wkroczeniu bolszewików do miasta, Białystok stał się siedzibą Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polski, kierowanego przez Juliana Marchlewskiego, Feliksa Dzierżyńskiego oraz Feliksa Kona. W planach Włodzimierza Lenina Komitet, po zajęciu Warszawy, miał zostać przekształcony w rząd stały<sup>34</sup>. Zwycięstwo wojska polskiego w Bitwie Warszawskiej zmieniło losy wojny. Już 22 sierpnia 1920 r. bolszewicy pośpiesznie wycofali się z miasta. Jeszcze tego samego dnia do Białegostoku wkroczyła I Dywizja Piechoty Legionów<sup>35</sup>. Wyzwolenie miasta przez wojsko polskie stanowiło dla jego mieszkańców koniec kilkuletniej udręki oraz początek spokojnego życia w niepodległej Rzeczypospolitej Polskiej.

## **Polskie Gimnazjum Realne w Białymstoku**

Chcąc scharakteryzować pedagogiczną działalność Józefa Zmitrowicza w Białymstoku, należy pokrótce przedstawić, jak wyglądały początki polskiego szkolnictwa w tym mieście.

12 lipca 1915 r. w „Gazecie Białostockiej” został opublikowany artykuł *Do czynu*. Autor tekstu powołał się na ustawę o szkolnictwie prywatnym, uchwaloną przez Dumę Rosyjską 1 lipca 1914 r. i zatwierdzoną przez cara Mikołaja II jesienią tego samego roku. Ustawa dała możliwość tworzenia prywatnego szkolnictwa w Cesarstwie Rosyjskim, przy czym założyciel szkoły mógł wybrać język, w jakim miały być prowadzone zajęcia<sup>36</sup>. Na mocy omawianej ustawy język rosyjski został językiem wykładowym na następujących przedmiotach: historia Rosji, geografia Rosji oraz język rosyjski. Godzi się podkreślić, że przedmioty te mogły być nauczane przez osoby o innej narodowości niż rosyjska<sup>37</sup>. Ustawa stanowiła, że w szkołach prywatnych, zakładanych lub wspieranych przez samorząd, językiem wykładowym miał być język rosyjski, z wyjątkiem religii i języka ojczystego.

Autor artykułu z 12 lipca 1915 r. z przykrością zauważył, że przez rok obowiązywania wspomnianego aktu normatywnego, nie zostały w Białymstoku podjęte kroki w kierunku utworzenia polskiej szkoły prywatnej. Zapelował o powołanie Towarzystwa Popierania Szkoły Polskiej oraz podkreślił konieczność

<sup>34</sup> Ibidem, s. 187-188.

<sup>35</sup> Ibidem, s. 202.

<sup>36</sup> *Do czynu*, „Gazeta Białostocka” 1915, nr 13(88), s. 97-98.

<sup>37</sup> „Gazeta Sądowa Warszawska” 1914, nr 27, s. 404.

zebrania funduszy na uruchomienie polskiej szkoły. Kończąc, zwrócił się do czytelników słowami: „Bierzmy się więc do czynu! Czemu nie podoła jednostka, musimy zrobić wspólnymi siłami”<sup>38</sup>.

Gdy 13 sierpnia 1915 r. wojska niemieckie zajęły Białystok, nowy okupant ogłosił, że „wyzwolony z rosyjskiego jarzma będzie mógł [Białystok – przyp. M.U.] pielęgnować i rozwijać właściwości swojego narodowego życia”<sup>39</sup>. Słowa Niemców nie miały pełnego pokrycia w rzeczywistości, lecz to właśnie szkolnictwo było dziedziną, która uzyskała najwięcej swobody. Dlatego też już 23 sierpnia 1915 r. w domu Apolonii Szredzińskiej odbyło się pierwsze spotkanie, dotyczące organizacji oświaty w mieście<sup>40</sup>. W trakcie kolejnych spotkań zebrani zdecydowali o utworzeniu Rady Opiekuńczej Szkół Polskich. Prezydium Rady stanowili: Aleksander Talhejm (prezes); ks. Antonii Songajłło (kurator); Witold Kościa (wiceprezes); Oswald Gessner (sekretarz) i Czesław Moskalewski (skarbnik)<sup>41</sup>. 12 grudnia 1915 r. Rada została przekształcona w Towarzystwo Pomocy Szkół Polskich w Białymstoku. Jego pierwszym prezesem został Aleksander Talhejm. Kolejnymi prezesami Towarzystwa byli: Witold Kościa (1916–1917) oraz Witold Bajenkiewicz (1917–1919). Organizacja pozostawała w stałym kontakcie z Wydziałem Oświecenia m. st. Warszawy, otrzymując od niego subsydia i wskazówki programowo-organizacyjne<sup>42</sup>. Trzeba zadać sobie pytanie – dlaczego mieszkańcy Białegostoku nie dążyli do zorganizowania polskiego szkolnictwa jeszcze przed wkroczeniem Niemców do miasta? Należy wytłumaczyć to przede wszystkim brakiem zaufania w stosunku do Rosjan. Białostoczanie zdawali sobie sprawę, że uchwalenie ustawy z 1 lipca 1914 r. miało głównie na celu zachęcenie Polaków do wzięcia udziału w walkach na frontach I wojny światowej po stronie rosyjskiej<sup>43</sup>.

29 listopada 1915 r. w reprezentatywnym gmachu przy ul. Warszawskiej 63, w którym przed wybuchem wojny miała swoją siedzibę rosyjska szkoła handlowa<sup>44</sup>, zaczęło funkcjonować gimnazjum koedukacyjne, czyli Polskie Gimnazjum Realne Męskie i Żeńskie. Przełożoną klas żeńskich została Maria Kościanka, natomiast pieczę nad klasami męskimi objął dyrektor ks. dr Stanisław Hałko<sup>45</sup>.

<sup>38</sup> *Do czynu*, „Gazeta Białostocka” 1915, nr 13(88), s. 98.

<sup>39</sup> J. Sadowska, *Odbudowa szkolnictwa w Białymstoku w pierwszym roku po odzyskaniu niepodległości w świetle „Dziennika Białostockiego”*, „Białostoczczyzna” 1995, nr 40(4), s. 34-35.

<sup>40</sup> A. Lechowski, op. cit., s. 239.

<sup>41</sup> M. Gołowski, *Towarzystwo Pomocy Szkół Polskich w Białymstoku*, [w:] *Jednodniówka: 29 listopada 1935 roku dwudziestopięciolecie istnienia Państwowego Gimnazjum im. Kr. Zygmunta Augusta w Białymstoku*, Białystok 1935, s. 4.

<sup>42</sup> M. Kietliński, *Szkolnictwo średnie ogólnokształcące w Białymstoku w okresie międzywojennym*, „Białostoczczyzna” 1999, nr 53(1), s. 38.

<sup>43</sup> A. Szot, *Szkolnictwo Polskie na Białostoczczyźnie w latach 1915–1919 (w okresie okupacji niemieckiej)*, „Nasza Przeszłość” 2005, nr 104, s. 163.

<sup>44</sup> M. Dolistowska, *Z historii ulicy Warszawskiej w Białymstoku – „Kamienica Pana Trębickiego”*, „Białostoczczyzna” 1996, nr 44(4), s. 43.

<sup>45</sup> A. Lechowski, op. cit., s. 240.



Data otwarcia szkoły nie była przypadkowa – 29 listopada 1830 r. wybuchło Powstanie Listopadowe. Założyciele szkoły chcieli w ten sposób podkreślić jej patriotyczny charakter<sup>46</sup>. Ogromną zasługę w uruchomieniu polskiego gimnazjum w Białymstoku należy przypisać ks. Stanisławowi Hałko. To dzięki jego staraniom niemieckie władze okupacyjne zezwoliły na uruchomienie szkoły średniej. Ksiądz Hałko osobiście udał się do Warszawy, aby nawiązać kontakt z Główną Radą Opiekuńczą oraz zebrać personel nauczycielski. Towarzystwo Pomocy Młodzieży Szkół Polskich przyznało mu dofinansowanie, dzięki któremu zakupił potrzebne podręczniki i pomoce szkolne<sup>47</sup>. Szczególne wsparcie Stanisław Hałko otrzymał od innego księdza – Jana Gralewskiego<sup>48</sup>.

Młodzież gimnazjalna rekrutowała się z Polaków, głównie wyznania katolickiego oraz niewielkiej grupy ewangelików. Przez pierwsze lata istnienia szkoły nie uczyli się w niej Żydzi, preferujący prywatne gimnazjum żydowskie<sup>49</sup>. Naukę w polskim gimnazjum mogli rozpocząć ci uczniowie, którzy ukończyli trzyletnią powiatową szkołę rosyjską. Uczęszczanie do szkoły było odpłatne. Do 1919 r. w gimnazjum funkcjonowały dwa odrębne zakłady (męski i żeński) w liczbie pięciu klas oraz koedukacyjna klasa wstępna<sup>50</sup>. Rada Pedagogiczna ustaliła, że okres nauki zostanie podzielony na kwartały, po zakończeniu którego będą wystawiane oceny z zachowania i z poszczególnych przedmiotów. Zajęcia prowadzili nauczyciele, którzy przyjechali z Warszawy i Wilna<sup>51</sup>.

26 maja 1916 r. Stanisław Hałko został aresztowany przez Niemców<sup>52</sup>. W lipcu 1916 r. sąd niemiecki uznał dyrektora Polskiego Gimnazjum Realnego za „niebezpiecznego pedagoga i Polaka”. Stanisław Hałko został internowany w obozach jenieckich w: Bytowie; Celle-Schloss koło Hanoweru oraz w Czersku. Do Białegostoku powrócił pod koniec listopada 1918 r. Represje spadły również na Wandę Judejko – opiekunkę żeńskiej drużyny harcerskiej. 25 czerwca 1916 r. została aresztowana przez Niemców. Wywieziono ją do obozu w Bytowie, a następnie do Havelborgu koło Berlina<sup>53</sup>. Prześladowania nie ominęły także Michała Motoszki oraz Feliksa Filipowicza, działających w Polskiej Organizacji Wojskowej<sup>54</sup>.

<sup>46</sup> M. Gołowski, op. cit., s. 5.

<sup>47</sup> M. Kietliński, op. cit., s. 38-39.

<sup>48</sup> S. Hałko, *Gimnazjum w latach 1915–1935 r.*, [w:] *Jednodniówka: 29 listopada 1935 roku dwudziestopięciolecie istnienia Państwowego Gimnazjum im. Kr. Zygmunta Augusta w Białymstoku*, Białystok 1935, s. 9.

<sup>49</sup> M. Gołowski, *Wspomnienia ucznia z lat 1915-1920*, [w:] *Jednodniówka: 29 listopada 1935 roku dwudziestopięciolecie istnienia Państwowego Gimnazjum im. Kr. Zygmunta Augusta w Białymstoku*, Białystok 1935, s. 23.

<sup>50</sup> M. Kietliński, op. cit., s. 40.

<sup>51</sup> Ibidem, s. 40.

<sup>52</sup> S. Hałko, op. cit., s. 11.

<sup>53</sup> J. Dworakowski, *Z dziejów harcerstwa na Białostoczczyźnie (1913–1918)*, „Białostoczczyzna” 1989, nr 3(15), s. 15.

<sup>54</sup> M. Gołowski, op. cit., s. 7.

Wobec aresztowania Stanisława Hałki oraz Wandy Judejko, Rada Pedagogiczna powołała ks. Pawła Piekarskiego na tymczasowego kierownika szkoły, którego zastąpił wkrótce Hipolit Praga. W listopadzie 1916 r. dyrektorem został Józef Zmitrowicz<sup>55</sup>. Pierwsze posiedzenie Rady Pedagogicznej z nowym kierownikiem odbyło się 18 listopada 1916 r., podczas którego Zmitrowicz wyraził potrzebę utworzenia w Białymstoku szkoły zawodowej oraz miejskiej<sup>56</sup>. Należy podkreślić, że Zmitrowicz sprawował posadę dyrektora również po powrocie ks. Hałko<sup>57</sup>. Od listopada 1918 r. szkoła miała więc dwóch dyrektorów. Warto zastanowić się – dlaczego to właśnie Zmitrowiczowi powierzono posadę kierownika Polskiego Gimnazjum Realnego? Odpowiadając na to pytanie, należy zwrócić uwagę na dwie kwestie. Po pierwsze, kadry pedagogiczne, nauczające w początkowym okresie istnienia gimnazjum, pochodziły z Warszawy, bądź, tak jak Zmitrowicz, z Wilna. Po drugie, ogromny patriotyzm oraz doświadczenie, nabyte w trakcie opieki nad młodzieżą w internacie Jadwigi Waltz, uczyniły ze Zmitrowicza jedyną osobę, która była w stanie zastąpić nieobecnego Stanisława Hałko.

Piastowanie funkcji dyrektora gimnazjum przez Józefa Zmitrowicza miało miejsce w czasie intensywnej germanizacji. Po początkowo liberalnym kursie, w grudniu 1916 r. Niemcy zażądali, aby uczniowie Gimnazjum Realnego uczyli się języka niemieckiego przez sześć godzin lekcyjnych w tygodniu. Rada Pedagogiczna, na czele ze Zmitrowiczem, stanowczo opowiedziała się przeciwko takiemu rozwiązaniu. Na początku 1917 r. władze niemieckie ponowiły swoje żądanie<sup>58</sup>. Wobec ponownego oporu kadry nauczycielskiej, władze okupacyjne wprowadziły do szkół język niemiecki, jako język wykładowy, w liczbie pięciu godzin lekcyjnych w tygodniu. Chcąc przeciwdziałać germanizacji, na posiedzeniu Rady Pedagogicznej w lutym 1917 r., dyrektor Zmitrowicz nakazał nauczycielom języka polskiego, aby ci zalecili każdej klasie „odpowiednią lekturę” według „wzoru lektury beletrystycznej szkół wileńskich”<sup>59</sup>.

W marcu 1917 r. władze okupacyjne wystąpiły z żądaniem, aby uczniowie Gimnazjum Realnego kłaniali się wojskowym i urzędnikom niemieckim. Uzasadniano to potrzebą okazania wdzięczności armii niemieckiej za wyzwolenie Królestwa Polskiego spod władzy cara oraz obowiązywaniem takiego zwyczaju w Niemczech. Podczas posiedzenia Rady Pedagogicznej 16 marca 1917 r. uchwalono, aby uczniowie stosowali się do tego obowiązku. Grono nauczycielskie chciało w ten sposób odebrać władzom okupacyjnym podstawę do

55 ALO, *Księga protokołów nr 1 posiedzeń Rady Pedagogicznej Realnych Gimnazjów Polskich w Białymstoku (1916-1917)*, s. 31.

56 Ibidem, s. 29-30.

57 L.W., *Piętnastolecie państwowego szkolnictwa średniego w Białymstoku*, „Głos Uczniowski” 1933, nr 1, s. 36.

58 ALO, *Księga protokołów nr 1 posiedzeń Rady Pedagogicznej Realnych Gimnazjów Polskich w Białymstoku (1916-1917)*, s. 35-36, 38.

59 Ibidem, s. 46.

stosowania dalszych represji<sup>60</sup>. Taką samą uchwałę podjęto miesiąc później, podczas pobytu Zmitrowicza w Wilnie<sup>61</sup>. Pod koniec marca 1917 r. na posiedzenie Rady Pedagogicznej przybył niemiecki inspektor szkoły o nazwisku Rikowski. Rozpoczynając spotkanie, Zmitrowicz odczytał zarządzenie inspektora. Zgodnie z wolą Rikowskiego, rok szkolny miał rozpocząć się 16 kwietnia, a lekcje trwać po 45 minut. Inspektor chciał również skrócić długość przerw do 5 minut. Żądał dokładnych informacji na temat stanu osobowego szkoły, ocen otrzymywanych przez uczniów, rozkładu zajęć itp. Nakazał również prowadzenie kroniki szkolnej. Wszystkie żądania Rada Pedagogiczna przyjęła do wiadomości. Rikowski chciał także wprowadzić inny system oceniania, jednak pod wpływem perswazji nauczycieli, zmienił swoją opinię. W praktyce okazało się, że skrócenie długości przerw przez Rikowskiego nie dawało uczniom dostatecznego czasu na załatwienie swoich potrzeb fizjologicznych oraz powodowało duże natężenie ruchu na korytarzu i schodach<sup>62</sup>. Pod koniec kwietnia 1917 r. Rikowski zażądał, aby na posiedzeniach Rady Pedagogicznej nie mogły przebywać „osoby obce”<sup>63</sup>. Chcąc ukarać Polaków za opór przeciwko germanizacji szkolnictwa, władze okupacyjne zakazały młodzieży polskiej wzięcia udziału w obchodzie święta Konstytucji 3. maja<sup>64</sup>.

Niemieckie władze szkolne chciały zorganizować w lecie 1917 r. kursy dla nauczycieli szkół ludowych. Argumentowano to koniecznością podniesienia ich kwalifikacji, bowiem szkolnictwo ludowe miało zostać podporządkowane władzom okupacyjnym. Niemcy zakładali, że nauczyciele Gimnazjum Realnego będą wykładać na kursach: religię, język polski, przyrodę oraz geografię. Na początku czerwca 1917 r. Rada Pedagogiczna, znając zamiary władz okupacyjnych, podjęła decyzję o bojkocie kursów. Postanowiono jednak nie dawać stanowczej odpowiedzi Rikowskiemu do czasu odbycia konsultacji ze społeczeństwem<sup>65</sup>.

Nie tylko zarządzenia władz okupacyjnych utrudniały funkcjonowanie Gimnazjum Realnego. Sytuację komplikowało również sąsiedztwo szkoły niemieckiej, która zajmowała parter i pierwsze piętro gmachu przy ul. Warszawskiej 63. Polskie gimnazjum funkcjonowało na drugim piętrze, przez co niemożliwe stało się uniknięcie tarć pomiędzy młodzieżą polską i niemiecką<sup>66</sup>. Poza tym dyrektor szkoły niemieckiej – pastor Wilde – nie chciał udostępnić Polakom sali gimnastycznej<sup>67</sup>. Z tego też powodu, w październiku 1917 r. Gimnazjum

<sup>60</sup> Ibidem, s. 49.

<sup>61</sup> Ibidem, s. 68.

<sup>62</sup> Ibidem.

<sup>63</sup> Ibidem, s. 64-65, 72.

<sup>64</sup> M. Gołowski, *Szkolnictwo powszechne w Białymstoku*, Białystok 1934, s. 72.

<sup>65</sup> ALO, *Księga protokołów nr 1 posiedzeń Rady Pedagogicznej Realnych Gimnazjów Polskich w Białymstoku (1916-1917)*, s. 78.

<sup>66</sup> H. Żylińska-Żyłkiewicz, *Z dziejów Gimnazjum Państwowego im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej w Białymstoku (1915-1939)*, „Białostoczczyzna” 1998, nr 51(3), s. 56.

<sup>67</sup> M. Kietliński, op. cit., s. 41.

Realne zmieniło swoją siedzibę. Szkoła przeniosła się do budynku przy ul. Mickiewicza 1, wybudowanego w 1897 r. Do sierpnia 1915 r. mieściło się w nim Rosyjskie Mikołajewsko-Aleksandryjskie Gimnazjum Żeńskie<sup>68</sup>.

Podkreślając opór, jaki Rada Pedagogiczna, na czele z dyrektorem Józefem Zmitrowiczem, stawiała germanizacji, należy napisać również kilka słów o działalności wychowawczej Józefa Zmitrowicza. To dzięki jego inicjatywie Rada Pedagogiczna na posiedzeniu w dniu 17 stycznia 1917 r. podjęła uchwałę, w myśl której należało karać uczniów, spóźniających się lub nieuczęszczających na lekcje, publiczną naganą, o wymierzeniu której informowano rodziców<sup>69</sup>. Dyrektor unikał pochopnych osądów, skierowanych w stronę podopiecznych. Gdy jeden z uczniów klasy I został podejrzany o dokonanie kradzieży z szafy, stojącej w pokoju nauczycielskim, Zmitrowicz zaproponował, aby nauczyciele udali się do domu podejrzanego, porozmawiali z nim oraz z rodzicami, nie nadając przy tym sprawie zbytniego rozgłosu<sup>70</sup>. Rada Pedagogiczna, pod jego przewodnictwem, wspierała uczniów, chcących wstąpić do wojska polskiego, poprzez niezwłoczne wydawanie zaświadczeń, potwierdzających kształcenie się w Gimnazjum Realnym. Warunkiem wydania dokumentu była konsultacja nauczycieli z rodzicami uczniów<sup>71</sup>. Podczas posiedzenia Rady Pedagogicznej w dniu 10 lutego 1917 r. Zmitrowicz wygłosił przemówienie, w trakcie którego stwierdził, że celem ucześnieństwa młodzieży do Gimnazjum Realnego są: zdobycie wiedzy oraz wychowanie, czyli przyzwyczajenie do pracy i sumiennego wykonywania obowiązków. Aby to osiągnąć, według pedagoga, szkoła winna stosować środki wychowawcze oraz kary. Do środków wychowawczych Zmitrowicz zaliczył: wychowanie religijno-moralne; oddziaływanie wychowawcy klasowego, kierownika szkoły oraz poszczególnych nauczycieli; lektury; wpływ rodziców; opieka „na miejscu” nad uczniami, którzy nie mieli rodziców. W trakcie wspomnianego posiedzenia, Rada Pedagogiczna uchwaliła następujący system kar: kary drobne (stawianie w kącie na korytarzu itp.); karcer (wymierzany przez wychowawców); upomnienie przez dyrektora na osobności; karcer (wymierzany przez dyrektora); upomnienie (przed klasą przez dyrektora, wobec całej szkoły z ostrzeżeniem, w obecności ciała pedagogicznego); usunięcie ze szkoły. Uchwalono również kary za spóźnianie się do szkoły, nie zgadzając się jednocześnie na stosowanie sankcji w formie wyprowadzenia ucznia z klasy w trakcie lekcji. O stosowanych karach mieli być informowani rodzice. Nauczyciele ustalili również, że nie będą stosować systemu dozoru pozaszkolnego

<sup>68</sup> S. Piórkowski, *Historia szkoły w latach 1915–1919*, [w:] *Dругие именная Яблоновской*, red. S. Piórkowski, Białystok 2009, s. 11; P. Fiedorczyk, *Dzieje budynku Wydziału Prawa*, „Biuletyn Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku” 2007, nr 10, s. 1-13.

<sup>69</sup> ALO, *Księga protokołów nr 1 posiedzeń Rady Pedagogicznej Realnych Gimnazjów Polskich w Białymstoku (1916–1917)*, s. 41.

<sup>70</sup> Ibidem, s. 42.

<sup>71</sup> Ibidem, s. 42.

wobec uczniów, ponieważ, zdaniem Rady Pedagogicznej, obowiązek opieki nad uczniami w czasie wolnym od zajęć spoczywał na rodzicach<sup>72</sup>. W celu powstrzymania uczniów od niepożądanych zachowań w październiku 1917 r., z inicjatywy Zmitrowicza, powstała straż uczniowska<sup>73</sup>. Również dzięki jego zaangażowaniu w Gimnazjum Realnym działał klub, którego członkami mogli być uczniowie klas starszych. W niedzielę i święta mieli oni możliwość m.in. wzięcia udziału w zabawie tanecznej lub w przedstawieniu, zagrania w szachy bądź też uczestniczenia w dyskusji<sup>74</sup>. Jedną z większych zabaw tanecznych odbyła się 19 lutego 1919 r., czyli w dniu wkroczenia do Białegostoku wojska polskiego. Na przedstawieniu, poprzedzającym zabawę taneczną, byli obecni oficerowie wojska polskiego: Marian Januszajtis-Żegota oraz Władysław Wejtko<sup>75</sup>.

W maju 1918 r. wybrano nowy skład Zarządu Towarzystwa Pomocy Szkół Polskich. Prezesem został dr Witold Bajenkiewicz, a jednym z jego członków – Józef Zmitrowicz<sup>76</sup>. Jeszcze przed opuszczeniem Białegostoku przez wojska niemieckie, 13 lutego 1919 r. odbyło się posiedzenie Zarządu Towarzystwa Pomocy Szkół Polskich, w trakcie którego oddano władzę nad oświatą w mieście delegatowi Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego<sup>77</sup>. Został nim inspektor szkolny Włodzimierz Tarło-Maziński. Od Towarzystwa Pomocy Szkół Polskich przejął on wszystkie placówki elementarne, istniejące w Białymstoku od 1915 r.<sup>78</sup> Towarzystwo Pomocy Szkół Polskich przemianowano na Towarzystwo Przyjaciół Gimnazjum, które po jego upaństwowieniu weszło w skład Komitetu Rodzicielskiego<sup>79</sup>. W maju tego samego roku pierwsze uczennice gimnazjum polskiego zdały egzamin dojrzałości. Przewodniczącymi komisji egzaminacyjnej byli: Józef Zmitrowicz oraz Bronisława Kopczyńska<sup>80</sup>. Należy podkreślić, że chłopcy nie przystąpili do matury, ponieważ zaciągnęli się w szeregi wojska polskiego i walczyli o wolność Ojczyzny. 25 czerwca 1919 r. odbyło się uroczyste wręczenie świadectw pierwszym białostockim maturzystkom<sup>81</sup>. Latem 1919 r. po raz kolejny gimnazjum zmieniło swoją lokalizację. Szkoła przeniosła się do budynku po byłej rosyjskiej szkole realnej, mieszczącej się na skrzyżowaniu ulicy Warszawskiej i Kościelnej<sup>82</sup>.

<sup>72</sup> Ibidem, s. 43-44.

<sup>73</sup> ALO, *Księga protokołów nr 2 posiedzeń Rady Pedagogicznej Realnych Gimnazjów Polskich w Białymstoku (1917-1919)*, s. 4.

<sup>74</sup> J. Dziemian, *Życiorys kapitana kresowego: wspomnienia 1900-1966*, Biblioteka Narodowa, Magazyn Rękopisów, rps akc. 9357, s. 27.

<sup>75</sup> Ibidem, s. 30.

<sup>76</sup> J. Sadowska, op. cit., s. 35.

<sup>77</sup> Ibidem, s. 42.

<sup>78</sup> W. Tyszuk, op. cit., s. 179.

<sup>79</sup> M. Kietliński, op. cit., s. 42.

<sup>80</sup> „Dziennik Białostocki”, R. 1, nr 64, s. 4.

<sup>81</sup> „Dziennik Białostocki”, R. 1, nr 65, s. 4.

<sup>82</sup> J. Sadowska, op. cit., s. 42.

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego upaństwowiło gimnazjum w dniu 12 listopada 1919 r. Kilka miesięcy wcześniej, tzn. 17 lipca 1919 r. został sporządzony wniosek nagły, napisany przez Józefa Zmitrowicza oraz Stanisława Hałkę. Posłowie wezwali w nim Sejm Ustawodawczy do wydania uchwały, której celem byłoby upaństwowienie Gimnazjum Realnego. We wniosku podkreślono, że w wyniku działań wojennych miejscowa ludność nie jest w stanie sama utrzymać polskiej szkoły średniej w Białymstoku. W treści wniosku Zmitrowicz oraz Hałko duży nacisk położyli także na zaakcentowanie działalności kulturalnej Gimnazjum Realnego. Stwierdzili, że „... gimnazjum w Białymstoku jest pierwszym etapem w pochodzie kulturalnym na wschód od granic b. Kongresówki”<sup>83</sup>. Jeszcze tego samego dnia Marszałek Sejmu Wojciech Trąmpczyński skierował wniosek do komisji oświatowej Sejmu Ustawodawczego<sup>84</sup>. 2 sierpnia 1919 r. poseł Maciej Rataj z Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie”, w imieniu komisji oświatowej, w pełni zgodził się z postulatem białostockich parlamentarzystów. Komisja jednomyślnie podjęła uchwałę o konieczności upaństwowienia Gimnazjum Realnego „...ze względu na to, że miasto liczy około 100 tysięcy ludności i pod względem narodowym i kulturalnym jest placówką niezmiernie ważną”. Maciej Rataj wezwał rząd, aby z dniem 1 września 1919 r. nastąpiło upaństwowienie białostockiej szkoły. Wykonanie tej uchwały polecono Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego<sup>85</sup>.

Wydarzenie z 12 listopada 1919 r. było pokłosiem rozszerzenia na ziemie byłego zaboru rosyjskiego obowiązywania dekretu o obowiązku szkolnym z 7 lutego 1919 r. (Dz. Pr. P. P. 1919 nr 14 poz. 147.). Stanowił o tym art. 48 tego aktu prawnego<sup>86</sup>. Upaństwowienie szkoły spowodowało jej podział na dwa odrębne gimnazja: żeńskie Państwowe Gimnazjum im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej, powstałe 20 listopada 1919 r. i męskie Państwowe Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta, które rozpoczęło swoją działalność 22 listopada 1919 r.<sup>87</sup>

Dzień 12 listopada 1919 r. jest symbolicznym końcem działalności Józefa Zmitrowicza w białostockiej oświacie. Jednak ta tematyka interesowała go nawet po ustąpieniu z funkcji dyrektora gimnazjum. 12 marca 1920 r. został napisany wniosek nagły w sprawie wyremontowania gmachu Państwowego Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Białymstoku. Głównym propagatorem opracowania dokumentu był poseł ks. Stanisław Hałko. Józef Zmitrowicz poparł inicjatywę białostockiego duchownego. W treści wniosku zaapelowano do Ministra

<sup>83</sup> Sejm Ustawodawczy, *Wniosek nagły posłów Zmitrowicza, ks. Hałki i tow. W sprawie upaństwowienia dwóch polskich szkół średnich w Białymstoku*, druk nr 858.

<sup>84</sup> Sejm Ustawodawczy, *Sprawozdanie stenograficzne z 71 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 17 lipca 1919 r.*, LXXI/98.

<sup>85</sup> Sejm Ustawodawczy, *Sprawozdanie stenograficzne z 84 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 2 sierpnia 1919 r.*, LXXXIV/53 – LXXXIV/54.

<sup>86</sup> Dz.Pr.P.P. 1919 nr 14 poz. 147.

<sup>87</sup> J. Sadowska, op. cit., s. 42.

Skarbu Władysława Grabskiego o zaasygnowanie odpowiednich kwot pieniężnych na ten cel. Zwrócono się także do Ministra Robót Publicznych Andrzeja Kędziora o wykonanie odpowiednich prac budowlanych<sup>88</sup>. Dowodem na dalsze życzliwe nastawienie Józefa Zmitrowicza w stosunku do szkolnictwa była jego obecność na zgromadzeniu Macierzy Szkolnej w dniu 1 lutego 1921 r. Zmitrowicz stanął wtedy na czele Tymczasowego Komitetu, mającego walczyć z analfabetyzmem<sup>89</sup>.

## Skauting

Białostocki skauting miał swój początek jeszcze kilka lat przed przyjazdem Józefa Zmitrowicza do tego miasta. W 1913 r. powstała 50-osobowa drużyna, składająca się z uczniów Gimnazjum Realnego i Szkoły Handlowej. Jej patronem został książę Józef Poniatowski<sup>90</sup>. Inicjatorem powstania drużyny był Janusz Gąsecki<sup>91</sup>. Gdy Gąsecki ukończył Szkołę Handlową, wyjechał do Warszawy. Jego następcą został Paweł Cichoński, którego po siedmiu miesiącach zastąpił J. Słomiński<sup>92</sup>. Po wybuchu wojny ruch skautowy upadł. Część skautów wyjechała z Białegostoku w obawie przed zbliżającą się armią niemiecką<sup>93</sup>.

W listopadzie 1915 r. rozpoczęła działalność I Drużyna Skautów im. ks. Józefa Poniatowskiego, której drużynowym został Edmund Świeżyński. W grudniu tego samego roku powstała I Drużyna Skautek im. Tadeusza Kościuszki. Drużynową została Pelagia Średzińska. Obiema drużynami opiekowali się nauczyciele Gimnazjum Realnego: Stanisław Bużycki oraz Wanda Judejko<sup>94</sup>. 21 lutego 1916 r. członkowie obu drużyn złożyli przyrzeczenie na własne sztandary. Męską drużynę tworzyło 118 skautów, natomiast żeńską „cała szkoła”, czyli ponad setka dziewcząt. Wewnętrzna rywalizacja pomiędzy plutonami i zastępami oraz duża liczebność drużyn spowodowały ryzyko dekonspiracji białostockiego skautingu przed okupantem niemieckim. Dlatego też 12 maja 1916 r. na posiedzeniu Rady Pedagogicznej poruszono tematykę funkcjonowania skautingu<sup>95</sup>. Potępiono wówczas nieodpowiedzialne zachowanie niektórych członkiń drużyn, czego efektem było zawieszenie skautingu żeńskiego. 30 maja tego samego

<sup>88</sup> Sejm Ustawodawczy, *Wniosek nagły ks. pośła Halki i tow. z Narodowo Chrześcijańskiego Klubu Robotniczego w sprawie wykończenia gmachu przy państwowym gimnazjum w Białymstoku*, druk nr 1586.

<sup>89</sup> „Dziennik Białostocki” 1921, R. 3, nr 26, s. 3.

<sup>90</sup> J. Dworakowski, *Pierwsze lata harcerstwa*, [w:] *Początki harcerstwa w Białymstoku 1913–1923*, Białystok 2003, s. 16.

<sup>91</sup> A. Lechowski, op. cit., s. 240.

<sup>92</sup> J. Dworakowski, *Pierwsze lata...*, s. 16.

<sup>93</sup> Idem, *Pierwsze lata...*, op. cit., s. 13.

<sup>94</sup> A. Lechowski, op. cit., s. 240.

<sup>95</sup> J. Dworakowski, *Pierwsze lata...*, s. 14.

roku Stanisław Bużycki złożył rezygnację w pełnienia funkcji opiekuna drużyny męskiej. Podobnie uczynił drużynowy Edmund Świeżyński. Wydaje się jednak, że postąpiono tak w celu złagodzenia podejrzeń ze strony władz niemieckich. Taką hipotezę potwierdzają wydarzenia, jakie miały miejsce następnego dnia. Odbyło się wtedy pierwsze konspiracyjne zebranie skautów. Drużynowym ponownie został Edmund Świeżyński. 23 czerwca 1916 r. wysłano meldunek do Naczelnej Komendy Skautowej w Warszawie, w którym informowano m.in. o organizacji drużyny i charakterze podejmowanych prac<sup>96</sup>. Należy stwierdzić, że powiązanie białostockiego skautingu z Naczelną Komendą Skautową, reprezentującą orientację narodowodemokratyczną, uczyniono za wyraźnym przyzwoleniem dyrektora gimnazjum ks. Stanisława Hałko oraz opiekuna drużyny Stanisława Bużyckiego. Obaj pedagodzy mieli sympatie proendeckie. 23 czerwca 1916 r. wznowiła działalność drużyna żeńska. Drużynową została Maria Łucejko<sup>97</sup>.

Prężne działanie białostockiego skautingu nie spodobało się władzom niemieckim. Między innymi z tego powodu aresztowano ks. Stanisława Hałko oraz Wandę Judejko<sup>98</sup>. Jednak represje na pedagogach nie zahamowały pracy drużyn. Nowy dyrektor gimnazjum Józef Zmitrowicz postanowił wspierać tę inicjatywę. Jeszcze przed jego przybyciem do Białegostoku, 29 sierpnia 1916 r. na posiedzeniu Rady Pedagogicznej postanowiono o reaktywowaniu drużyny żeńskiej, której opiekunką została nauczycielka Stanisława Biernacka. Natomiast opiekę nad drużyną męską objął nauczyciel Władysław Kolendo<sup>99</sup>.

26 marca 1917 r. odbyła się kolejna sesja Rady Pedagogicznej, poświęcona skautingowi. W jej trakcie miała miejsce dyskusja, której głównymi uczestnikami byli: Józef Zmitrowicz oraz Władysław Kolendo. Jako pierwszy głos zabrał dyrektor Gimnazjum Realnego. Na początku swojego wystąpienia scharakteryzował pokrótce historię ruchu skautowego. Podkreślił patriotyczny i wychowawczy charakter skautingu. Skrytykował jednak jego militaryzację. Zmitrowicz uważał, że skauting powinien być podporządkowany władzom szkolnym. Negatywnie odniósł się również do idei połączenia białostockiego skautingu z Naczelną Komendą Związku Harcerstwa Polskiego w Warszawie, za czym oponował Władysław Kolendo. Zmitrowicz zaproponował nawiązanie kontaktów ze skautingiem wileńskim, który odwoływał się do spuścizny Filomatów i Filaretów<sup>100</sup>. Dyskusja była kontynuowana na kolejnym posiedzeniu Rady Pedagogicznej w dniu 30 marca 1917 r. Podczas dyskusji Józef Zmitro-

<sup>96</sup> Ibidem, s. 14.

<sup>97</sup> Ibidem, s. 15.

<sup>98</sup> Ibidem.

<sup>99</sup> Ibidem.

<sup>100</sup> ALO, *Księga protokołów nr 1 posiedzeń Rady Pedagogicznej Realnych Gimnazjów Polskich w Białymstoku (1916–1917)*, s. 50–54.



wicz powiedział, że Władysław Kolendo sprowadza ideę skautingu na grunt polityczny. Natomiast Władysław Kolendo odrzekł, że skauting nie powinien być podporządkowany władzom szkolnym. Uważał także, że dużą zaletą skautingu jest to, iż nie należą do niego wszyscy uczniowie, dzięki czemu skautami są jednostki najlepsze, na których można „polegać jak na Zawiszy”. Spotkało się to z odpowiedzią Zmitrowicza, który zaznaczył, że oddziaływać wychowawczo trzeba na ogół młodzieży, a nie na wybrane osoby. W wyniku burzliwej dyskusji Rada Pedagogiczna podjęła większością głosów następującą uchwałę: „Skauting ma istnieć. Skauci powinni zapewnić sobie kierownika z członków Rady Pedagogicznej, który by podlegał naczelnemu dozorowi i kierownictwu kierowników szkoły”<sup>101</sup>. Z treści uchwały wynika, że cel Józefa Zmitrowicza został osiągnięty – skauting został podporządkowany władzom szkolnym.

Na temat skautingu dyrektor Gimnazjum Realnego wypowiedział się również podczas posiedzenia Rady Pedagogicznej w dniu 20 czerwca 1917 r. Zmitrowicz podkreślił, że nie jest przeciwnikiem skautingu, lecz uważał, że skauting nie jest bezwzględnie dobry i jego forma nie odpowiada każdemu. Kończąc stwierdził, że to od zgody rodziców dzieci, chcących wstąpić w szeregi tej organizacji, zależeć powinno, czy ich pociecha zostanie skautem<sup>102</sup>.

Działalność białostockiego skautingu zyskała aprobatę Towarzystwa Pomocy Szkół Polskich w Białymstoku. Aby uniknąć dekonspiracji, skautowie, coraz częściej nazywani harcerzami, spotykali się w niedzielę i święta. Przedstawiali spektakle teatralne<sup>103</sup>. Wydawali gazetkę „Czuj – Duch” oraz zgromadzili własną biblioteczkę. Organizowali coraz częstsze wycieczki do okolicznych wsi. Wspólnie z drużyną żeńską odbywali kurs ratownictwa. Nawiązali kontakty z plutonem skautów z miejscowości Krypno. W połowie 1917 r. w drużynie męskiej było ponad 80 członków<sup>104</sup>.

W dniach od 12 do 14 kwietnia 1917 r. w Warszawie odbył się zjazd kierowników pracy harcerskiej obszaru Królestwa Polskiego, którzy byli związani z Komendą Naczelną Związku Harcerstwa Polskiego. Białostoccy harcerze nie byli na nim obecni z powodów bezpieczeństwa. Przesłali jednak raport o stanie organizacji, z którego wynika, że liczyła ona 80 harcerzy i 45 harcerek. Warto podkreślić, że białostockie harcerstwo, jako jedyne spoza obszaru Królestwa Kongresowego, związało się z warszawską komendą<sup>105</sup>. Nie było to jednak zgodne z wolą Józefa Zmitrowicza, którą wyraził w trakcie dyskusji z Władysławem Kolendo.

<sup>101</sup> Ibidem, s. 67.

<sup>102</sup> Ibidem, s. 75.

<sup>103</sup> Biblioteka Uniwersytecka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, rps 915, s. 115.

<sup>104</sup> J. Dworakowski, *Z dziejów harcerstwa...*, s. 16.

<sup>105</sup> Ibidem, s. 16.

W połowie 1917 r. białostocki skauting znalazł się w szczególnie ciężkiej sytuacji. Było to spowodowane działaniem władz okupacyjnych, które zdawały sobie sprawę, że białostockie harcerstwo kierowane jest przez nauczycieli Gimnazjum Realnego. Pomimo stosowanych represji, podczas posiedzenia Rady Pedagogicznej w dniu 19 czerwca 1917 r., zdecydowano o utworzeniu Komendy Skautowej<sup>106</sup>. Dopiero 28 stycznia 1918 r. ujawniono imienny skład i nazwę Komendy. Kilka dni później wysłano pismo do Komendy Naczelnej ZHP w Warszawie, informujące o zorganizowaniu Komendy Związku Harcerzy, wspólnej drużynom żeńskiej i męskiej. W jej skład wchodził: Józef Zmitrowicz – komendant, dyrektor gimnazjum; ks. Paweł Piekarski – sekretarz, prefekt gimnazjum; Bronisława Kopczyńska – skarbnik, opiekunka drużyny żeńskiej, przełożona gimnazjum żeńskiego; ks. Stanisław Marcinkowski – inspektor, prefekt szkoły elementarnej; Stanisława Biernacka – instruktorka, nauczycielka gimnazjum; Władysław Kolendo – opiekun drużyny męskiej, nauczyciel gimnazjum; Aleksander Gawina – drużynowy, uczeń gimnazjum męskiego; Maria Różycka – drużynowa, uczennica gimnazjum żeńskiego<sup>107</sup>. Godzi się zaznaczyć, że skład białostockiej Komendy stanowił swego rodzaju kompromis, gdyż składała się ona z osób o różnych zapatrywaniach politycznych np. Józef Zmitrowicz (endecja), Władysław Kolendo (obóz piłsudczykowski). Ksiądz Marcinkowski miał poglądy centrowe i starał się łagodzić spory pomiędzy zwolennikami Piłsudskiego i Dmowskiego. Główną oś sporu stanowiło zaangażowanie białostockiego harcerstwa w działalność Polskiej Organizacji Wojskowej. Już latem 1916 r. do Białegostoku przyjechał Zenon Gessner – uczeń jednego z gimnazjów warszawskich, który z polecenia Komendy POW miał nawiązać kontakty z młodzieżą białostocką<sup>108</sup>. Przeciwnikiem tej idei był Józef Zmitrowicz, z którym nie zgadzał się Władysław Kolendo. Na jednej z konferencji instruktorskiej ustalono, że „Członkowie organizacji harcerskiej, zarówno młodzież skautowa, jak i instruktorzy i kierownicy pracy, nie mogą składać innych zobowiązań w współcześnie działających organizacjach o typie wojskowym”<sup>109</sup>.

8 maja 1919 r. odbył się przegląd drużyn harcerskich. Po uroczystej mszy świętej drużyny przemarszerowały do parku miejskiego. Gośćmi honorowymi byli generałowie: Wincenty Odynec oraz Władysław Wejtko. Józef Zmitrowicz, w trakcie wygłoszonego przemówienia, zwrócił uwagę na fakt, że po raz pierwszy w niepodległym Białymstoku oddziały harcerskie mogą stanąć przed dowódcami wojska polskiego. Jak napisano w „Dzienniku Białostockim”: „Wyrażając wdzięczność generałowi Wejtce za czynne zajęcie się sprawą harcerstwa,

<sup>106</sup> Ibidem, s. 16-17.

<sup>107</sup> Ibidem, s. 17.

<sup>108</sup> J. Dworakowski, *Wskreszenie polskiego szkolnictwa średniego w Białymstoku (1915–1919)*, [w:] *W kręgu Eugenii i Zbigniewa Troczewskich*, red. Z. Czajkowska, Białystok 1995, s. 227.

<sup>109</sup> J. Dworakowski, *Z dziejów harcerstwa...*, s. 17.

jako też i szkoły, p. Zm [Józef Zmitrowicz – przyp. M.U.] wniósł na cześć generałów Wejtki i Odyńca okrzyk, który hucznie i energicznie powtórzyły zastępy harcerzy wraz z zgromadzoną publicznością<sup>110</sup>.

25 maja 1919 r., z inicjatywy Józefa Zmitrowicza, w gmachu gimnazjum odbyło się zebranie rodziców i nauczycieli. Celem spotkania było utworzenie Towarzystwa Przyjaciół Harcerstwa. Po owocnej dyskusji do Towarzystwa zapisało się 79 członków. Wybrano Zarząd w składzie: ks. Józef Marcinkowski, ks. Paweł Piekarski, Józef Zmitrowicz, Napoleon Cydzik, Włodzimierz Tarło – Maziński, p. Tołłockowa, Wincenty Hermanowski, Marian Dederko, p. Malinowska oraz sierżant Słupecki<sup>111</sup>.

26 listopada 1919 r. mianowano nową komendę, w skład której weszli: komendant – ksiądz Stanisław Marcinkowski; przyboczni – Wacław Krzywopisz i Stanisław Łazuk; opiekunka drużyn żeńskich – Aniela Sewiczówna oraz drużynowi drużyn męskich i żeńskich<sup>112</sup>. Józef Zmitrowicz nie znalazł się w komendzie, z czego można domniemywać, że w tamtym okresie nie działał już w białostockich strukturach harcerstwa polskiego.

## Sejm Ustawodawczy

Józef Zmitrowicz był bardzo zaangażowanym posłem na Sejm Ustawodawczy. Zamiarem autora artykułu nie jest kompleksowe zanalizowanie jego działalności parlamentarnej, lecz scharakteryzowanie tego rodzaju aktywności poselskiej Zmitrowicza, która dotyczyła przede wszystkim mieszkańców ziemi białostockiej.

Jedną z kwestii, której poseł Józef Zmitrowicz poświęcał najwięcej uwagi, była tematyka aprowizacji. Mieszkańcy ziemi białostockiej, głównie z powodu zniszczeń wojennych, bezrobocia oraz postępującej inflacji, cierpieli braki w dostępie do podstawowych produktów spożywczych. 14 września 1919 r. na cmentarzu parafialnym w Zabłudowie Józef Zmitrowicz spotkał się ze swoimi wyborcami. Złożył im sprawozdanie ze swojej działalności poselskiej. Poruszał tematy m.in. reformy rolnej; aprowizacji i cen na zboże; ustawy, kryminalizującej kradzieże i nadużycia wojskowych oraz ustawy przeciwko łapownictwom i sprzeniewierzeniom urzędników cywilnych<sup>113</sup>. Również w tej sprawie rozmawiał z mieszkańcami Wasilkowa we wrześniu 1919 r.<sup>114</sup> 22 września 1919 r. Zmitrowicz był obecny na zebraniu wójtów i burmistrzów powiatu białostockiego, podczas którego

<sup>110</sup> „Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 29, s. 2.

<sup>111</sup> „Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 43, s. 4-5.

<sup>112</sup> J. Dworakowski, *Pierwsze lata...*, s. 21.

<sup>113</sup> „Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 134, s. 4.

<sup>114</sup> *Ibidem*, s. 4.

poruszono temat zaopatrywania ludności w produkty spożywcze<sup>115</sup>. W listopadzie 1919 r. na posiedzeniu Rady Miejskiej w Białymstoku poseł Zmitrowicz udzielił radnym wielu informacji o nowych zarządzeniach aprowizacyjnych. Zapewnił także, że poprzez w Sejmie ustawę o udzieleniu miastu kredytu na poprawę stanu finansowego kasy miejskiej oraz zakupienia większej ilości artykułów „pierwszej potrzeby”<sup>116</sup>. 10 lutego 1920 r. Józef Zmitrowicz i Stanisław Hałko sporządzili wniosek nagły, którego treść dotyczyła zaopatrzenia Białegostoku i innych miasteczek powiatu białostockiego w produkty spożywcze i inne przedmioty, „niezbędne do przeżycia”. Posłowie zwrócili uwagę, że mieszkańcom powiatu białostockiego doskwiera nędza i głód, głównie z powodu zniszczenia przemysłu włókienniczego, który przed wybuchem wojny stanowił dla nich podstawowe źródło dochodu. Autorzy wniosku wskazali także na postępującą inflację oraz poprosili o dostarczenie mieszkańcom powiatu białostockiego m.in. mąki oraz kaszy. Adresatem apelu została Rada Ministrów, w szczególności Minister Aprowizacji Stanisław Śliwiński<sup>117</sup>. 9 marca 1920 r. na sali sejmowej odbyła się dyskusja, dotycząca aprowizacji miast. W jej trakcie Zmitrowicz powiedział o brakach w żywności i artykułach „pierwszej potrzeby”, z jakimi borykają się mieszkańcy Białegostoku. Poseł wezwał przedstawicieli rządu do wydania stosownych zarządzeń, mających na celu zaopatrzenie białostoczan w niezbędne artykuły<sup>118</sup>. 20 maja 1921 r. Zmitrowicz został współautorem wniosku nagłego, skierowanego do Rady Ministrów, w szczególności do Ministra Rolnictwa i Dóbr Państwowych Józefa Raczyńskiego. Posłowie domagali się, aby cały zapas koni, po zaspokojeniu potrzeb wojska, został przyznany rolnikom, żyjącym w powiatach wschodnich. Argumentowano to stwierdzeniem, iż na zachodnich ziemiach państwa polskiego nie brakowało koni, w przeciwieństwie do ziem wschodnich, ograbionych w trakcie najazdu bolszewickiego. Jako dowód podano, iż do komisji pomocy rolnej w powiecie białostockim wpłynęło kilka tysięcy podań, których autorzy prosili o przydzielenie im tych zwierząt. Parlamentarzyści nalegali także, aby sposób rozdawnictwa inwentarza żywego został „przeprowadzony sprawnie”, przez co zwierzęta nie będą głodzone, a rolnicy szybko dostaną wyczekiwane konie<sup>119</sup>. Jeszcze tego samego dnia pismo zostało skierowane do komisji demobilizacyjnej Sejmu<sup>120</sup>.

<sup>115</sup> „Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 140, s. 2.

<sup>116</sup> „Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 180, s. 3.

<sup>117</sup> Sejm Ustawodawczy, *Wniosek nagły posłów J. Zmitrowicza, H. Łosia, Ks. Dra. Hałki i innych w sprawie zaopatrzenia m. Białegostoku i przemysłowych miasteczek pow. Białostockiego w środki żywności i w ogóle przedmioty pierwszej potrzeby*, druk nr 1450.

<sup>118</sup> Sejm Ustawodawczy, *Sprawozdanie stenograficzne z 128 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 9 marca 1920 r.*, CCXXVIII/31.

<sup>119</sup> Sejm Ustawodawczy, *Wniosek nagły posłów J. Zmitrowicza, H. Łosia i innych z Klubu N. Z. L. w sprawie podziału koni zdemobilizowanych i uzyskanych od państw zwyciężonych*, druk nr 2733.

<sup>120</sup> Sejm Ustawodawczy, *Sprawozdanie stenograficzne z 228 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 20 maja 1921 r.*, CCXXVIII/72.

Józef Zmitrowicz krytykował działalność administracji państwowej w powiecie białostockim. 26 marca 1920 r. sporządzono wniosek nagły, podpisany przez posłów ziemi białostockiej, reprezentujących łącznie kilka ugrupowań politycznych. Głównym autorem dokumentu był Józef Zmitrowicz. Posłowie domagali się wysłania do Białegostoku komisji śledczej, której celem byłoby zbadanie działalności organów administracji. Parlamentarzyści zarzucali jej m.in.: niezaradność, bezczynność oraz dokonywanie nadużyć<sup>121</sup>. Komisja administracyjna Sejmu otrzymała ten dokument następnego dnia<sup>122</sup>.

20 maja 1921 r. Józef Zmitrowicz sporządził wniosek, w którym domagał się przyznania Polakom z byłego zaboru rosyjskiego możliwości dochodzenia praw majątkowych, które zostały naruszone w procesach przegranych z powodu „wrogiej polskości tendencji politycznej”. Zmitrowicz napisał, że na ziemiach zaboru rosyjskiego, w szczególności po upadku Powstania Styczniowego, sprawy cywilne rozstrzygane były na niekorzyść Polaków przeważnie dlatego, iż drugą stroną sporu był Rosjanin lub państwo rosyjskie. Dlatego też poseł wezwał rząd, w szczególności Ministra Sprawiedliwości Stanisława Nowodworskiego, aby w jak najkrótszym czasie został opracowany projekt ustawy, dającej możliwość dochodzenia praw majątkowych przez Polaków, którzy przegrali swoje procesy z powodu stronniczości rosyjskich sądów cywilnych<sup>123</sup>. Tego samego dnia do komisji prawniczej Sejmu skierowano wniosek posła Zmitrowicza<sup>124</sup>.

Podczas swojej działalności w Sejmie Ustawodawczym Józef Zmitrowicz napisał wiele interpelacji poselskich, których celem była poprawa stopy życiowej mieszkańców ziemi białostockiej. Należy podkreślić, że zgodnie z art. 45 regulaminu Sejmu Ustawodawczego, Marszałek Sejmu miał obowiązek przekazywania interpelacji Prezydentowi Ministrów. Jednak dyskusja nad treścią zapytania poselskiego następowała w sytuacji, gdy „sejm uzna to za potrzebne”. Odpowiedz rządu na interpelację mogła być również udzielona na piśmie<sup>125</sup>. Z treści zachowanych stenogramów sejmowych nie wynika, aby interpelacje Józefa Zmitrowicza były tematem dyskusji na sali plenarnej. Stąd należy wnioskować,

<sup>121</sup> Sejm Ustawodawczy, *Wniosek nagły posłów Zmitrowicza, Łosia i innych z Klubów N. Z. L., N. Z. R., Zj. M., N. Ch. K. R. w sprawie wydelegowania komisji śledczej dla zbadania działalności administracji w pow. Białostockim*, druk nr 1678.

<sup>122</sup> Sejm Ustawodawczy, *Sprawozdanie stenograficzne z 137 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 27 marca 1920 r.*, CXXXVII/6.

<sup>123</sup> Sejm Ustawodawczy, *Wniosek nagły posła J. Zmitrowicza i kol. z Klubu N. Z. L. w sprawie dania możliwości Polakom z pod zaboru Rosyjskiego dochodzenia praw majątkowych utraconych w procesach, które przegrane zostały z powodu wrogiej polskości tendencji politycznej*, druk nr 2739.

<sup>124</sup> Sejm Ustawodawczy, *Sprawozdanie stenograficzne z 228 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 20 maja 1921 r.*, CCXXVIII/72.

<sup>125</sup> Sejm Ustawodawczy, *Tymczasowy regulamin obrad Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej z uwzględnieniem zmian, wprowadzonych uchwałami Sejmu z dn. 24-III. 1920 do art. 43, z dn. 21-I. 1921 do art. 56, 57 i 61, oraz z dnia 1 marca 1921 r. do art. 65*, druk nr 1.

że odpowiedzi na zapytania poselskie Zmitrowicza udzielane były w formie pisemnej. Obecnie ich treść nie jest znana.

Józef Zmitrowicz napisał następujące interpelacje poselskie, dotyczące Białostoczczyzny:

1. *Interpelacja posła J. Zmitrowicza i innych z Klubu N. Z. L. do Pana Ministra Robót Publicznych w sprawie rozpoczęcia wiosną 1921 r. robót koło budowy nowego gmachu na potrzeby instytucji publicznych w Białymstoku, druk nr 1611.* Interpelację sformułowano 16 grudnia 1920 r. Jej adresatem został Minister Robót Publicznych Gabriel Narutowicz. Autorzy zapytania poselskiego domagali się wybudowania w Białymstoku gmachu, w którym mogłaby mieścić się instytucja publiczna. Posłowie zwrócili uwagę, iż brak takiego budynku skutkuje m.in. konfliktem, trwającym pomiędzy Urzędem Wojewódzkim, kierowanym przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych a Seminarium Nauczycielskim, podporządkowanym Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Przyczyną sporu było umiejscowienie obu instytucji w pałacu Branickich. Również białostocki Sąd Okręgowy, z braku odpowiedniego budynku, korzystał z pomieszczeń jednego z gmachów szkolnych. Parlamentarzyści chcieli się dowiedzieć, czy Narutowiczowi znany jest spór o korzystanie z pomieszczeń pałacu Branickich oraz, czy zostaną podjęte przygotowania do wybudowania w Białymstoku wiosną 1921 r. budynku, w którym mogłaby mieścić się jedna ze wspomnianych instytucji publicznych. Interpelacja została przekazana Prezydentowi Ministrów Wincentemu Witosowi 16 grudnia 1920 r.<sup>126</sup> Odpowiedź adresata została udzielona 31 grudnia 1920 r. Tego samego dnia o treści zapytania zostali również powiadomieni: Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Maciej Rataj, Minister Sprawiedliwości Stanisław Nowodworski oraz Minister Spraw Wewnętrznych Leopold Skulski.
2. *Interpelacja posła J. Zmitrowicza i innych z Klubu N. Z. L. do Pana Ministra Spraw Wojskowych w sprawie internowanych Ignacego i Kazimierza braci Kondziorów, robotników z Białegostoku, druk nr 1612.* Zapytanie poselskie napisano 16 grudnia 1920 r. Interpelację skierowano do Ministra Spraw Wojskowych gen. Kazimierza Sosnkowskiego. Za jej pomocą posłowie chcieli przekonać się, czy generałowi znany jest los braci Kondziorów, ewakuowanych z Białegostoku wraz z wojskiem polskim w lipcu 1920 r. Ignacemu i Kazimierzowi zarzucano działalność probolszewicką, jednak członkowie ich rodzin oraz pracodawcy nie zgadzali się z takim stwierdzeniem. Mężczyźni byli również jedynymi żywicielami

<sup>126</sup> Sejm Ustawodawczy, *Sprawozdanie stenograficzne z 197 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 16 grudnia 1920 r.*, CXCVII/3.

rodziny. W chwili pisania interpelacji bracia znajdowali się w obozie w miejscowości Dąbie pod Krakowem. Parlamentarzyści zapytywali ministra, czy znana jest mu historia Ignacego i Kazimierza. Poprosili również o przeprowadzenie śledztwa w tej sprawie i w razie braku winy u aresztowanych – o szybkie zwolnienie ich do domów. Prezydent Ministrów Wincenty Witos otrzymał to zapytanie poselskie 16 grudnia 1920 r.<sup>127</sup>

3. *Interpelacja posłów: J. Zmitrowicza, N. Hryckiewicza H. Łosia i kol. z Klubu N. Z. L. do Pana Ministra Rol. i D. P. oraz Pana Prezesa Gł. Urzędu Ziemskiego w sprawie przyspieszenia rządowej akcji parcelacyjnej w powiatach: Białostockim, Bielskim i Sokólskim, druk nr 1683.* Adresatami interpelacji, napisanej 20 stycznia 1921 r. i tego samego dnia przekazanej na ręce Prezydenta Ministrów Wincentego Witosy, byli: Tomasz Wilkoński – prezes Głównego Urzędu Ziemskiego oraz Juliusz Poniatowski – Minister Rolnictwa i Dóbr Państwowych. Autorzy zapytania poselskiego domagali się niezwłocznej parcelacji gruntów rolnych w wymienionych powiatach, ponieważ duża część ziemi uprawnej leżała odłogiem. Posłowie zwrócili także uwagę, że nabywcami rozparcelowanych gruntów zostaną głównie Polacy, przez co zostanie wzmocniony „żywiół polski” w tej części kraju.
4. *Interpelacja posła Zmitrowicza i tow. do Pana Ministra Komunikacji w sprawie konieczności poprawienia warunków jazdy na linii Warszawa – Białystok – Grodno – Suwałki, druk nr 2435.* Zapytanie poselskie zostało napisane 8 lipca 1921 r. Autorzy interpelacji stwierdzili, że na wspomnianej linii kolejowej ruch pasażerski jest bardzo ożywiony, jednak brakuje dostatecznej liczby wagonów II klasy. Posłowie zapytywali Ministra Kolei Żelaznych Zygmunta Jasińskiego, czy znany jest mu opisywany problem oraz czy podjął już kroki, zmierzające do polepszenia warunków jazdy na trasie Warszawa – Białystok – Grodno – Suwałki. 8 lipca 1921r. interpelacja została przedstawiona Prezydentowi Ministrów Wincentemu Witosowi<sup>128</sup>.

27 stycznia 1922 r. w Sejmie Ustawodawczym odbyła się dyskusja, dotycząca zmiany i uzupełnienia Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego z 1825 r. o przepisy, dotyczące opieki nad majątkiem osób nieobecnych oraz uznania za zmarłego. Z tego powodu, iż polski parlament dążył do ujednoczenia prawa cywilnego, obowiązującego na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, postanowiono jednocześnie znowelizować Oddział XX Dział IV Tytuł II Księgi V ustawy postępowania

<sup>127</sup> Ibidem, CXCVII/3.

<sup>128</sup> Sejm Ustawodawczy, *Sprawozdanie stenograficzne z 242 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 8 lipca 1921 r.*, CCXLII/3.

cywilnego, obowiązującej w byłym zaborze rosyjskim. Podczas wspomnianej dyskusji, poseł Józef Zmitrowicz zgłosił rezolucję, aby moc obowiązująca ustawy, nowelizującej te dwa akty normatywne, została rozciągnięta na Kresy Wschodnie oraz białostocki Okręg Sądowy w ciągu trzech miesięcy od dnia ogłoszenia. Rezolucja została przyjęta większością głosów<sup>129</sup>.

Ważny aspekt w życiu politycznym Józefa Zmitrowicza stanowiły spotkania z wyborcami. 1 czerwca 1919 r. na dziedzińcu pałacu Branickich w Białymstoku odbył się wiec, zwołany przez Chrześcijańsko-Narodowy Komitet Wyborczy. Podczas spotkania kandydat na posła Józef Zmitrowicz zaznaczył, że cały jego polityczny program mieści się w trzech słowach: „Bóg, Ojczyzna, Lud”. Kandydat podkreślił, że pod tym hasłem pracował przez wiele lat z młodzieżą, przygotowując kandydatów do stanu kapłańskiego. W trakcie wiecu uchwalono również rezolucję o charakterze religijno-patriotycznym<sup>130</sup>.

Zmitrowicz był parlamentarzystą często zabierającym głos w imieniu osób żyjących w regionie, który reprezentował. Uczynił tak, dziękując za uchwalenie ustawy z dnia 2 sierpnia 1919 r. o organizacji władz administracyjnych II instancji, co wiązało się z utworzeniem województwa białostockiego<sup>131</sup>.

Warto zaznaczyć, że Józef Zmitrowicz bezskutecznie starał się zostać posłem na Sejm I Kadencji (1922–1928), startując z listy „Polskiego Centrum” w okręgu 5 (Białystok, Sokółka, Wołkowysk)<sup>132</sup>. Natomiast w 1928 r. kandydował jednocześnie w wyborach do Sejmu i Senatu, reprezentując koalicję: Polskiego Bloku Katolickiego, Polskiego Stronnictwa Ludowego „Piast” oraz Chrześcijańskiej Demokracji. Tym razem nie uzyskał poparcia ze strony mieszkańców województwa nowogródzkiego<sup>133</sup>.

## Chrześcijańskie Stowarzyszenie Spółdzielcze „Zjednoczenie”

Wydarzenia I wojny światowej spowodowały ogromne zubożenie wśród mieszkańców Białegostoku. Dotkliwa, kilkuletnia okupacja niemiecka odcisnęła piętno na zamożności białostoczian, pozbawiając ich podstawowych produktów do jedzenia i higieny osobistej. Dlatego też po odzyskaniu niepodległości przez Białystok, grupa mieszkańców postanowiła reaktywować ruch spółdzielczy na terenie miasta. 23 marca 1919 r. w lokalu Centralnego Komitetu Narodowego

<sup>129</sup> Sejm Ustawodawczy, *Sprawozdanie stenograficzne z 281 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 27 stycznia 1922 r.*, CCLXXXI/27.

<sup>130</sup> „Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 48, s. 2.

<sup>131</sup> Sejm Ustawodawczy, *Sprawozdanie stenograficzne z 83 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 1 sierpnia 1919 r.*, LXXXIII/6

<sup>132</sup> „Rzeczpospolita” 1921, R. 1, nr 307, s. 3.

<sup>133</sup> „Życie nowogródzkie – tygodnik poświęcony sprawom województwa nowogródzkiego”, R. 2, nr 6, s. 1-2.



odbyło się zebranie około 600 osób. Zgromadzenie poprowadził ks. Paweł Piekarski, a przewodniczył Józef Zmitrowicz. W trakcie spotkania ks. Antonii Zalewski wygłosił referat o celach i korzyściach stowarzyszeń spółdzielczych<sup>134</sup>. Uczestnicy zgromadzenia wspólnie podjęli decyzję o założeniu stowarzyszenia spółdzielczego o nazwie „Zjednoczenie”. Uchwalono statut, wybrano Komisję Rewizyjną i Zarząd, w skład których wszedł Józef Zmitrowicz. Dwa dni później Zmitrowiczowi przydzielono funkcję wiceprezesa Zarządu<sup>135</sup>.

Celem spółdzielni było zaspokajanie kulturalnych i materialnych potrzeb jej członków. Jej działalność polegała m.in. na zakupie, przerabianiu i wytwarzaniu artykułów spożywczych oraz przedmiotów użytku domowego. Do statutowych zadań „Zjednoczenia” należało również m.in. organizowanie rozrywek kulturalnych<sup>136</sup>. 29 lipca 1919 r. w teatrze „Palace” w Białymstoku odbyło się posiedzenie sprawozdawcze „Zjednoczenia”. Józef Zmitrowicz, jako przewodniczący zasugerował, aby stowarzyszenie przyłączyć do Związku Centralnego Stowarzyszeń Spożywczych Społem w Warszawie. Jego propozycja została jednogłośnie przyjęta. Podczas posiedzenia wybrano nowy Zarząd. Skład Komisji Rewizyjnej, której członkiem był Zmitrowicz, pozostał niezmienny<sup>137</sup>.

„Zjednoczenie” działało bardzo prężnie do czasu wkroczenia bolszewików do Białegostoku. Ostatnie zebranie przed zajęciem miasta miało miejsce 21 marca 1920 r.<sup>138</sup> Po wyzwoleniu Białegostoku przez wojsko polskie, 9 października 1920 r. odbyło się walne zgromadzenie, na którym uchwalono nowy statut spółdzielni<sup>139</sup>. 9 października 1921 r. odbyły się nowe wybory do Rady i Rady Nadzorczej, w których nie wystartował już Józef Zmitrowicz<sup>140</sup>.

„Zjednoczenie” zostało rozwiązane podczas Kongresu Spółdzielczości w Lublinie, który obradował w dniach 25 – 26 listopada 1944 r. W trakcie obrad podjęto decyzję o unifikacji wszystkich spółdzielni, co było zgodne, zdaniem obradujących, z nowym ustrojem Polski Ludowej<sup>141</sup>.

## Towarzystwo Popierania Prasy i Czytelnictwa

Jesienią 1918 r. w Białymstoku powstało Towarzystwo Popierania Prasy i Czytelnictwa, którego prezesem został Karol Tołłoczko<sup>142</sup>. Józef Zmitrowicz był

<sup>134</sup> „Zjednoczenie” w okresie dziesięciolecia, Białystok 1929, s. 2.

<sup>135</sup> M. Kietliński, *Powstanie i działalność Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Spółdzielczego „Zjednoczenie” w Białymstoku w latach 1919–1945*, „Białostoczczyzna” 1997, nr 48(4), s. 50-51.

<sup>136</sup> Ibidem, s. 51.

<sup>137</sup> „Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 94, s. 3.

<sup>138</sup> „Dziennik Białostocki” 1920, R. 2, nr 73, s. 3.

<sup>139</sup> M. Kietliński, op. cit., s. 51.

<sup>140</sup> Ibidem, s. 53.

<sup>141</sup> Ibidem, s. 56.

<sup>142</sup> W. Tyszuk, op. cit., s. 181.

aktywnym członkiem tego stowarzyszenia. Towarzystwo miało na celu utworzenie biblioteki miejskiej oraz rozpoczęcie wydawania lokalnego dziennika w języku polskim<sup>143</sup>.

Aby zgromadzić odpowiednie środki, potrzebne do wydawania lokalnej prasy, zorganizowano kwesę uliczną, na której zebrano ponad 15 tysięcy marek. 6 kwietnia 1919 r. wydrukowano pierwszy numer „Dziennika Białostockiego”. Redaktorem gazety był mecenas Władysław Olszyński. Jego następcami byli: Konstanty Kosiński oraz Benedykt Filipowicz<sup>144</sup>. „Dziennik Białostocki” prezentował poglądy prawicowe i patriotyczne. Gazeta wykazywała szczególną aktywność podczas wyborów do Sejmu Ustawodawczego. Faworyzowała Chrześcijańsko-Narodowy Komitet Wyborczy kosztem Centralnego Komitetu Wyborczego Mizrachi, zrzeszającego społeczność żydowską<sup>145</sup>. Efektem sporu było częste publikowanie w „Dzienniku Białostockim” artykułów, potwierdzających polskość Białegostoku oraz protegujących Chrześcijańsko-Narodowy Komitet Wyborczy, z którego ramienia do polskiego parlamentu wszedł Józef Zmitrowicz. Z pewnością poparcie ze strony „Dziennika Białostockiego” pomogło Zmitrowiczowi znaleźć się w Sejmie Ustawodawczym. Dowodem na wsparcie, jakie ze strony „Dziennika Białostockiego” otrzymywał Józef Zmitrowicz, była m.in. notatka, zamieszczona w marcu 1920 r., informująca o przebyciu przez Zmitrowicza grypy hiszpanki<sup>146</sup>.

Przyjazne relacje, jakie łączyły Józefa Zmitrowicza z redaktorami „Dziennika Białostockiego” przejawiały się również możliwością publikowania tekstów przez Zmitrowicza na łamach czasopisma. 8 kwietnia 1919 r. został wydrukowany artykuł, za pomocą którego Zmitrowicz informował o powstaniu w Białymstoku Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Spółdzielczego „Zjednoczenie”<sup>147</sup>. 14 października 1919 r. Zmitrowicz zamieścił sprawozdanie z Czwartego Zjazdu Przeciwalkoholowego w Warszawie, w którym uczestniczył<sup>148</sup>.

Za pomocą „Dziennika Białostockiego” Józef Zmitrowicz był w stanie prowadzić swoją działalność polityczną. W artykule *Przesilenie gabinetowe* z 11 grudnia 1919 r. zrelacjonował wydarzenia sejmowe, w wyniku których powstał rząd na czele z Ignacym Janem Paderewskim<sup>149</sup>. W opublikowanym dzień później tekście *Na przełomie*, Zmitrowicz wychwalał nowego szefa rządu<sup>150</sup>.

<sup>143</sup> Z. Sokół, *Miejska Biblioteka Publiczna w Białymstoku (1918–1943)*, „Rocznik Białostocki” 1993, t. 18, s. 288.

<sup>144</sup> Eadem, *Czasopiśmiennictwo białostockie w latach 1919–1939*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 1, red. J. Antoniewicz, J. Joka, Białystok 1968, s. 384.

<sup>145</sup> W. Tyszk, op. cit., s. 181–182.

<sup>146</sup> „Dziennik Białostocki” 1920, R. 2, nr 54, s. 3.

<sup>147</sup> „Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 2, s. 3.

<sup>148</sup> „Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 157, s. 3.

<sup>149</sup> „Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 205, s. 2.

<sup>150</sup> „Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 206, s. 1–2.

21 grudnia 1919 r. ukazał się tekst *Rozłam w P.S.L.*, w którym autor scharakteryzował sytuację, w jakiej znalazło się to ugrupowanie polityczne<sup>151</sup>. 9 lipca 1921 r. w artykule *Pierwszy spis ludności w niepodległej Polsce* Zmitrowicz zachęcał wszystkich czytelników do wzięcia udziału w powszechnym spisie ludności<sup>152</sup>.

Ostatni numer „Dziennika Białostockiego” ukazał się 25 lipca 1920 r., po czym nastąpiła przerwa, spowodowana zajęciem miasta przez bolszewików. Czasopismo zostało wznowione 27 sierpnia tego samego roku, lecz pod inną redakcją, jako organ prasowy Straży Kresowej<sup>153</sup>.

### Pozostała działalność Józefa Zmitrowicza

Józef Zmitrowicz działał bardzo aktywnie w wielu dziedzinach życia społecznego. Na początku warto napisać o jego działalności niepodległościowej, ponieważ pełnił on obowiązki sekretarza wydziału wykonawczego, a następnie wiceprezesa Centralnego Komitetu Narodowego Obwodu Białostockiego<sup>154</sup>. Gdy 11 listopada 1918 r. zbuntowani żołnierze niemieccy, zrzeszeni w Radzie Żołnierskiej, wystąpili przeciwko swoim przełożonym, Centralny Komitet Narodowy Obwodu Białostockiego zawarł z nią umowę, dotyczącą utrzymania spokoju w mieście. Józef Dziemian – uczeń Gimnazjum Realnego, wspominał w swoich pamiętnikach, że widząc zbuntowanych niemieckich żołnierzy, po odmówionej porannej modlitwie, dyrektor Zmitrowicz oznajmił swoim podopiecznym, że wojna się skończyła, a uczniowie otrzymają karabiny i staną się żołnierzami. Następnie przez cały dzień pisano odezwy do miejscowej ludności. Należy domniemywać, że działo się to 13 listopada 1918 r., ponieważ z tą datą napisana została odezwa do mieszkańców miasta i okolic, której autorem był Józef Zmitrowicz<sup>155</sup>. Tego samego dnia wieczorem uczniowie udali się na dworzec towarowy, gdzie od Polaków, służących w armii niemieckiej, dostali nowe karabiny i amunicję. Ich zadaniem było pilnowanie olbrzymich składów, znajdujących się na dworcu. Jednak po trzech dniach na stację wjechał niemiecki pociąg pancerny i dwa pociągi towarowe, przewożące żołnierzy. Uczniowie Gimnazjum Realnego zostali rozbrownieni. Podsumowując całą sytuację Józef Zmitrowicz powiedział, że uczniowie dobrze postąpili, poddając się Niemcom<sup>156</sup>. Wydaje się, że widząc, iż wśród żołnierzy niemieckich została przywrócona dyscyplina, Zmitrowicz stwierdził bezsensowność dalszego angażowania się uczniów w przejmowanie kontroli nad Białymstokiem.

<sup>151</sup> „Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 214, s. 1-2.

<sup>152</sup> „Dziennik Białostocki” 1921, R. 3, nr 150, s. 2.

<sup>153</sup> J. Sadowska, op. cit., s. 34.

<sup>154</sup> T. Rzepecki, op. cit., s. 182, 1. Biblioteka Uniwersytecka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, rps 915, s. 103.

<sup>155</sup> Biblioteka Uniwersytecka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, rps 915, s. 104.

<sup>156</sup> J. Dziemian, *Życiorys...*, op. cit., 28-29.

Kolejnym z przejawów aktywności Zmitrowicza było jego członkostwo w Stowarzyszeniu Robotników Katolickich. 5 marca 1919 r. w lokalu Centrali w Białymstoku odbyło się nadzwyczajne zebranie członków tej jednostki organizacyjnej. Przewodniczył mu ks. Paweł Piekarski. W trakcie spotkania Józef Zmitrowicz został wybrany do Komisji Rewizyjnej<sup>157</sup>. 13 lutego 1920 r. w Białymstoku odbyło się zebranie przedstawicieli kooperatyw chrześcijańskich miasta Białegostoku i powiatu, którym kierował Józef Zmitrowicz<sup>158</sup>. 2 lutego 1921 r. Zmitrowicz przewodniczył corocznemu zebraniu Stowarzyszenia Robotników Katolickich, które dotyczyło sprawozdania z działalności za rok 1920. Józefa Zmitrowicza po raz kolejny wybrano w skład Komisji Rewizyjnej. Podczas swojego wystąpienia poseł zaproponował, aby Stowarzyszenie przyłączyć do Polskiej Macierzy Szkolnej. Jego propozycja spotkała się z aprobatą zebranych<sup>159</sup>.

W kwietniu 1919 r. Józef Zmitrowicz dwukrotnie wpłacił sumę 10 marek na rzecz komisji obywatelskiej zaopatrywania wojsk polskich<sup>160</sup>. Miesiąc później, 15 maja 1919 r. wziął udział w otwarciu Uniwersytetu Ludowego w Białymstoku<sup>161</sup>. Cele tej uczelni określono w prasie następująco: „da niezbędną wiadomości jak najszerszym warstwom społeczeństwa, nadrobi zaległości z okresu rozbiorów, pozwoli poznać przeszłość kraju, jego przyrodę”<sup>162</sup>.

Szczególną uwagę w swojej działalności społecznej Zmitrowicz poświęcał uroczystościom patriotyczno-religijnym. Zasiadał w komitecie, powołanym w celu organizacji obchodów święta Konstytucji 3 maja w 1919 r.<sup>163</sup> 14 lipca 1921 r. w Białymstoku odbyła się uroczystość polsko-francuska o wyraźnie antyniemieckim charakterze. Gościem honorowym był generał Joseph Jean Bernard. Z tej okazji połączono dwa święta: zdobycia Bastylli oraz zwycięstwa wojsk polsko-litewskich w bitwie pod Grunwaldem. Odprawiono uroczystą mszę polową na placu Wyzwolenia, po której odbyła się defilada wojskowa. Poseł Zmitrowicz był obecny na tej uroczystości<sup>164</sup>. Dzień później powitał na dworcu w Białymstoku Leopolda Skulskiego – prezesa Narodowego Zjednoczenia Ludowego, bliskiego współpracownika Ignacego Jana Paderewskiego<sup>165</sup>. Następnego dnia w sali posiedzeń Rady Miejskiej odbyła się konferencja polityczna z udziałem Skulskiego i Zmitrowicza<sup>166</sup>. 21 sierpnia 1921 r. poseł Zmitrowicz wziął udział

<sup>157</sup> „Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 3, s. 3.

<sup>158</sup> „Dziennik Białostocki” 1920, R. 2, nr 36, s. 3.

<sup>159</sup> „Dziennik Białostocki” 1921, R. 3, nr 31, s. 3.

<sup>160</sup> „Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 12, s. 4; „Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 14, s. 4.

<sup>161</sup> „Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 35, s. 3.

<sup>162</sup> „Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 13, s. 3.

<sup>163</sup> „Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 18, s. 4.

<sup>164</sup> „Dziennik Białostocki” 1921, R. 3, nr 155, s. 2.

<sup>165</sup> „Głos Poleski” 1921, R. 1, nr 6, s. 3.

<sup>166</sup> „Dziennik Białostocki” 1921, R. 3, nr 156, s. 3.

w uroczystym obiedzie, wydanym na cześć wizytującego Białystok Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego<sup>167</sup>. Podczas obiadu Zmitrowicz wygłosił krótkie przemówienie, którego adresatem był Marszałek Polski<sup>168</sup>.

## Znajomość z Michałem Sopoćko

Omawiając działalność Józefa Zmitrowicza w Białymstoku, warto opisać jego znajomość z ks. Michałem Sopoćko – obecnie błogosławionym Kościoła katolickiego. Co prawda Zmitrowicz nie nawiązał z nim kontaktów podczas swojego pobytu w Białymstoku, jednak biografie obu mężczyzn są silnie powiązane z obecną stolicą województwa podlaskiego.

Michał Sopoćko poznał Zmitrowicza w wileńskim internacie Jadwigi Waltz, mieszczącym się przy ul. Bakszta 4. Zapamiętał Zmitrowicza jako człowieka bardzo inteligentnego oraz religijnego<sup>169</sup>. W swoim *Dzienniku* napisał: „Była to niezwykła postać, która na mnie wywarła wielki wpływ, gdyż dotychczas nie spotkałem jeszcze praktykującego inteligenta”<sup>170</sup>. Kiedy Michał Sopoćko chciał wstąpić do wileńskiego seminarium duchownego, Zmitrowicz wyjednał u rektora uczelni ks. Jana Uszyłło zwolnienie kleryka z opłat oraz przyznanie mu zapomogi. Natomiast Jadwiga Waltz ufundowała mu sutannę<sup>171</sup>. Można stwierdzić, że dzięki zaangażowaniu Józefa Zmitrowicza i właścicielki internatu, Michał Sopoćko został księdzem. Przyszły kapłan zastępował Zmitrowicza w działalności wychowawczej, gdy ten został aresztowany przez carską policję i wywieziony do Warszawy w 1910 r.

W opisanym przeze mnie wiecu wyborczym, który odbył się 1 czerwca 1919 r. na dziedzińcu pałacu Branickich w Białymstoku, Józef Zmitrowicz powiedział, że jego polityczny program mieści się w słowach: „Bóg, Ojczyzna, Lud” i że pod tym hasłem przygotowywał młodzież do stanu kapłańskiego. Wypowiadając te słowa, kandydat na posła miał z pewnością na myśli Michała Sopoćkę.

## Zakończenie

Podsumowując działalność społeczną Józefa Zmitrowicza w Białymstoku, należy określić jej ramy czasowe. Pierwsza Rada Pedagogiczna, kierowana przez dyrektora Józefa Zmitrowicza, odbyła się 18 listopada 1916 r, dzięki czemu można stwierdzić, że to właśnie w tym okresie Zmitrowicz przeprowadził się

<sup>167</sup> „Dziennik Białostocki” 1921, R. 3, nr 187, s. 2.

<sup>168</sup> „Dziennik Białostocki” 1921, R. 3, nr 203, s. 5.

<sup>169</sup> M. Sopoćko, *Wspomnienia*, Białystok 2018, s. 32.

<sup>170</sup> Idem, *Dziennik*, Białystok 2010, s. 72.

<sup>171</sup> H. Ciereszko, *Życie i działalność księdza Michała Sopoćki (1888–1975). Pełna biografia Apostoła Miłosierdzia Bożego*, Kraków 2006, s. 67.

z Wilna do Białegostoku. Potwierdza to również notatka, napisana przez samego zainteresowanego<sup>172</sup>. Znacznie trudniej jest z ustaleniem daty zerwania przez Zmitrowicza związków z obecną stolicą województwa podlaskiego. Analizując numery „Dziennika Białostockiego”, zauważyłem, że ostatnia wzmianka o Zmitrowiczu datowana jest na dzień 21 sierpnia 1921 r. W Litewskim Centralnym Archiwum Państwowym w Wilnie znajduje się list Józefa Zmitrowicza, napisany 30 maja 1922 r. Jego adresatem została wileńska Rada Adwokacka. W treści Zmitrowicz informuje, że po rozwiązaniu Sejmu Ustawodawczego chce rozpocząć karierę adwokacką na Wileńszczyźnie<sup>173</sup>. Na listę adwokatów przysięgłych został wpisany miesiąc później. Jednak w wyborach do Sejmu, które odbyły się 5 listopada 1922 r. Zmitrowicz startował z okręgu nr 5, obejmującego powiaty: białostocki, sokólski oraz wołkowyski. Dlatego też, obecnie nie można podać dokładnej daty wyprowadzenia się Józefa Zmitrowicza z Białegostoku do Wilna.

Poznając życiorys Józefa Zmitrowicza, należy zastanowić się nad kwestią – czy popierał on ideę udziału młodzieży w walkach zbrojnych? Po analizie dostępnych źródeł, trudno jednoznacznie odpowiedzieć na to pytanie. Z jednej strony, Józef Zmitrowicz krytykował militaryzację harcerstwa, obawiając się, że spowoduje ona zaangażowanie skautów w walkę zbrojną z Niemcami. Jednak sam zachęcił swoich podopiecznych do przejęcia broni od Niemców i zajęcia składów, znajdujących się na dworcu towarowym w listopadzie 1918 r., o czym napisał uczestnik wydarzeń – Józef Dziemian. Uczniowie Gimnazjum Realnego, chcący wstąpić w szeregi armii polskiej, dostawali od niego stosowne zaświadczenia, potwierdzające kształcenie się w białostockiej szkole. Być może dalsza analiza materiałów archiwalnych pozwoli rozwiązać wszelkie wątpliwości.

Działalności społecznej Józefa Zmitrowicza nie można zrozumieć bez znajomości jego poglądów politycznych. Miał poglądy proendeckie, które dały o sobie znać np. podczas dyskusji, dotyczącej białostockiego skautingu, którą toczył z Władysławem Kolendo. Sprzeciwiając się militaryzacji harcerstwa, Zmitrowicz zapewne nie chciał, aby druhowie wstępowali w szeregi Polskiej Organizacji Wojskowej, założonej przez Józefa Piłsudskiego. Jednak, gdy Piłsudski przybył z oficjalną wizytą do Białegostoku, Zmitrowicz wziął udział w uroczystym powitaniu gościa. Swoje polityczne sympatie i antypatie wyrażał również na łamach „Dziennika Białostockiego”.

Józef Zmitrowicz interesował się wieloma dziedzinami życia społecznego m.in.: oświatą, polityką, działalnością spółdzielczą, skautingiem, rolnictwem czy wojskowością. Cechowały go również patriotyzm oraz religijność, czemu wielokrotnie dawał wyraz. Był osobą powszechnie szanowaną o czym świadczy wybór Zmitrowicza na posła do Sejmu Ustawodawczego. Bardzo pozytywnie wypowia-

<sup>172</sup> Biblioteka Uniwersytecka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, rps 915, s. 103.

<sup>173</sup> M. Tarkowski, op. cit., s. 337.

dali się o nim m.in.: Michał Sopoćko, Stanisław Hałko czy przyszły ksiądz – Józef Dziemian.

W kontekście rozważań na temat białostockiego okresu w biografii Józefa Zmitrowicza, należy podkreślić, że jest to niewątpliwie osoba bardzo zasłużona w pracy na rzecz rozwoju ziemi białostockiej. Wyrażam nadzieję, że trud i starania włożone przez Józefa Zmitrowicza w obronę polskości na Białostocczyźnie oraz w poprawę warunków materialnych mieszkańców tego regionu, uzyskają należyte upamiętnienie nie tylko w Białymstoku. Warto nadmienić, że w życiorysie tego wybitnego obywatela pozostaje jeszcze wiele znaków zapytania, które powinny być kwestią priorytetową u białostockich badaczy.

## Bibliografia

### Źródła

Archiwum VI Liceum Ogólnokształcącego w Białymstoku [ALO], *Księga protokołów nr 1 posiedzeń Rady Pedagogicznej Realnych Gimnazjów Polskich w Białymstoku (1916–1917)*.

ALO, *Księga protokołów nr 2 posiedzeń Rady Pedagogicznej Realnych Gimnazjów Polskich w Białymstoku (1917–1919)*.

Biblioteka Uniwersytecka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, rps 915.

Dekret o obowiązku szkolnym z 7 lutego 1919 r. (Dz. Pr. P. P. 1919 nr 14, poz. 147.).

*Do czynu*, „Gazeta Białostocka” 1915, nr 13(88).

Dziemian J., *Życiorys kapłana kresowego: wspomnienia 1900 -1966*, Biblioteka Narodowa, Magazyn Rękopisów, rps akc. 9357.

„Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 2.

„Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 3.

„Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 12.

„Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 13.

„Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 14.

„Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 18.

„Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 29.

„Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 35.

„Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 43.

„Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 48.

„Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 64.

„Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 65.

„Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 94.

„Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 134.

„Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 140.

- „Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 157.
- „Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 180.
- „Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 205.
- „Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 206.
- „Dziennik Białostocki” 1919, R. 1, nr 214.
- „Dziennik Białostocki” 1920, R. 2, nr 36.
- „Dziennik Białostocki” 1920, R. 2, nr 54.
- „Dziennik Białostocki” 1920, R. 2, nr 73.
- „Dziennik Białostocki” 1921, R. 3, nr 26.
- „Dziennik Białostocki” 1921, R. 3, nr 31.
- „Dziennik Białostocki” 1921, R. 3, nr 150.
- „Dziennik Białostocki” 1921, R. 3, nr 155.
- „Dziennik Białostocki” 1921, R. 3, nr 156.
- „Dziennik Białostocki” 1921, R. 3, nr 187.
- „Dziennik Białostocki” 1921, R. 3, nr 203.
- Dziennik Urzędowy Tymczasowej Komisji Rządzącej, nr 6 (56), rok III.
- „Gazeta Sądowa Warszawska” 1914, nr 27.
- „Głos Poleski” 1921, R. 1, nr 6.
- „Rzeczpospolita” 1921, R. 3, nr 307.
- Sejm Ustawodawczy, *Interpelacja posła J. Zmitrowicza i innych z Klubu N. Z. L. do Pana Ministra Robót Publicznych w sprawie rozpoczęcia wiosną 1921 r. robót koło budowy nowego gmachu na potrzeby instytucji publicznych w Białymstoku*, druk nr 1611.
- Sejm Ustawodawczy, *Interpelacja posła J. Zmitrowicza i innych z Klubu N. Z. L. do Pana Ministra Spraw Wojskowych w sprawie internowanych Ignacego i Kazimierza braci Kondziorów, robotników z Białegostoku*, druk nr 1612.
- Sejm Ustawodawczy, *Interpelacja posłów: J. Zmitrowicza, N. Hryckiewicza H. Łosia i kol. z Klubu N. Z. L. do Pana Ministra Rol. i D. P. oraz Pana Prezesa Gł. Urzędu Ziemskiego w sprawie przyspieszenia rządowej akcji parcelacyjnej w powiatach: Białostockim, Bielskim i Sokólskim*, druk nr 1683.
- Sejm Ustawodawczy, *Interpelacja posła Zmitrowicza i tow. do Pana Ministra Komunikacji w sprawie konieczności poprawienia warunków jazdy na linii Warszawa – Białystok – Grodno – Suwałki*, druk nr 2435.
- Sejm Ustawodawczy, *Tymczasowy regulamin obrad Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej z uwzględnieniem zmian, wprowadzonych uchwałami Sejmu z dn. 24-III. 1920 do art. 43, z dn. 21-I. 1921 do art. 56, 57 i 61, oraz z dnia 1 marca 1921 r. do art. 65*, druk nr 1.
- Sejm Ustawodawczy, *Skład osobowy Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 20 stycznia 1920 r.*, druk nr 1551.
- Sejm Ustawodawczy, *Sprawozdanie stenograficzne z 71 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 17 lipca 1919 r.*, LXXI/1 – LXXI/100.



- Sejm Ustawodawczy, *Sprawozdanie stenograficzne z 83 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 1 sierpnia 1919 r.*, LXXXIII/1 – LXXXIII/142.
- Sejm Ustawodawczy, *Sprawozdanie stenograficzne z 84 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 2 sierpnia 1919 r.*, LXXXIV/1 – LXXXIV/62.
- Sejm Ustawodawczy, *Sprawozdanie stenograficzne z 128 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 9 marca 1920 r.*, CXXVIII/1 – CXXVIII/66.
- Sejm Ustawodawczy, *Sprawozdanie stenograficzne z 137 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 27 marca 1920 r.*, CXXXVII/1 – CXXXVII/8.
- Sejm Ustawodawczy, *Sprawozdanie stenograficzne z 197 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 16 grudnia 1920 r.*, CXCVII/1 – CXCVII/66
- Sejm Ustawodawczy, *Sprawozdanie stenograficzne z 228 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 20 maja 1921 r.*, CCXXVIII/1 – CCXXVIII/72.
- Sejm Ustawodawczy, *Sprawozdanie stenograficzne z 242 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 8 lipca 1921 r.*, CCXLII/1 – CCXLII/92.
- Sejm Ustawodawczy, *Sprawozdanie stenograficzne z 281 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 27 stycznia 1922 r.*, CCLXXXI/1 – CCLXXXI/58.
- Sejm Ustawodawczy, *Wniosek nagły posłów Zmitrowicza, ks. Hałki i tow. W sprawie upaństwowienia dwóch polskich szkół średnich w Białymstoku*, druk nr 858.
- Sejm Ustawodawczy, *Wniosek nagły posłów J. Zmitrowicza, H. Łosia, Ks. Dra. Hałki i innych w sprawie zaopatrzenia m. Białegostoku i przemysłowych miasteczek pow. Białostockiego w środki żywności i w ogóle przedmioty pierwszej potrzeby*, druk nr 1450.
- Sejm Ustawodawczy, *Wniosek nagły ks. posła Hałki i tow. z Narodowo Chrześcijańskiego Klubu Robotniczego w sprawie wykończenia gmachu przy państwowem gimnazjum w Białymstoku*, druk nr 1586.
- Sejm Ustawodawczy, *Wniosek nagły posłów Zmitrowicza, Łosia i innych z Klubów N. Z. L., N. Z. R., Zj. M., N. Ch. K. R. w sprawie wydelegowania komisji śledczej dla zbadania działalności administracji w pow. Białostockim*, druk nr 1678.
- Sejm Ustawodawczy, *Wniosek nagły posłów J. Zmitrowicza, H. Łosia i innych z Klubu N. Z. L. w sprawie podziału koni zdemobilizowanych i uzyskanych od państw zwyciężonych*, druk nr 2733.
- Sejm Ustawodawczy, *Wniosek nagły posła J. Zmitrowicza i kol. z Klubu N. Z. L. w sprawie dania możności Polakom z pod zaboru Rosyjskiego dochodzenia praw majątkowych utraconych w procesach, które przegrane zostały z powodu wrogiej polskości tendencji politycznej*, druk nr 2739.
- Skorowidz osobowy do Sprawozdań Stenograficznych z posiedzeń plenarnych Sejmu*, Kancelaria Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Warszawa 1965.
- Sulimierski F., Chlebowski B., Walewski W., *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1, Warszawa 1880.
- Sprawozdanie ze Stanu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w roku 1913*, Wilno 1914.
- Ustawa tymczasowa z dnia 2 sierpnia 1919 r. o organizacji władz administracyjnych II instancji* (Dz. Pr. P. P. 1919 nr 65 poz. 395).

„Zjednoczenie” w okresie dziesięciolecia, Białystok 1929.

„Życie nowogrodzkie – tygodnik poświęcony sprawom województwa nowogrodzkiego”,  
R. 2, nr 6.

### Opracowania

Ciereszko H., *Życie i działalność księdza Michała Sopoćki (1888-1975). Pełna biografia Apostoła Miłosierdzia Bożego*, Kraków 2006.

Dolistowska M., *Z historii ulicy Warszawskiej w Białymstoku – „Kamienica Pana Trębickiego”*, „Białostoczczyzna” 1996, nr 44(4).

Dworakowski J., *Pierwsze lata harcerstwa*, [w:] *Początki harcerstwa w Białymstoku 1913–1923*, Białystok 2003.

Dworakowski J., *Wskrzeszenie polskiego szkolnictwa średniego w Białymstoku (1915–1919)*, [w:] *W kręgu Eugenii i Zbigniewa Troczewskich*, red. Z. Czajkowska, Białystok 1995.

Dworakowski J., *Z dziejów harcerstwa na Białostoczczyźnie (1913–1918)*, „Białostoczczyzna” 1989, nr 3(15).

Dziemian J., *Życiorys kapłana kresowego: wspomnienia 1900–1966*, Biblioteka Narodowa, Magazyn Rękopisów, rps akc. 9357.

Fiedorczyk P., *Dzieje budynku Wydziału Prawa*, „Biuletyn Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku” 2007, nr 10.

Goławski M., *Szkolnictwo powszechne w Białymstoku*, Białystok 1934.

Goławski M., *Towarzystwo Pomocy Szkół Polskich w Białymstoku*, [w:] *Jednodniówka: 29 listopada 1935 roku dwudziestopięćciolecie istnienia Państwowego Gimnazjum im. Kr. Zygmunta Augusta w Białymstoku*, Białystok 1935.

Goławski M., *Wspomnienia ucznia z lat 1915-1920*, [w:] *Jednodniówka: 29 listopada 1935 roku dwudziestopięćciolecie istnienia Państwowego Gimnazjum im. Kr. Zygmunta Augusta w Białymstoku*, Białystok 1935.

Hałko S., *Gimnazjum w latach 1915–1935 r.*, [w:] *Jednodniówka: 29 listopada 1935 roku dwudziestopięćciolecie istnienia Państwowego Gimnazjum im. Kr. Zygmunta Augusta w Białymstoku*, Białystok 1935.

Kietliński M., *Powstanie i działalność Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Spółdzielczego „Zjednoczenie” w Białymstoku w latach 1919–1945*, „Białostoczczyzna” 1997, nr 48(4).

Kietliński M., *Szkolnictwo średnie ogólnokształcące w Białymstoku w okresie międzywojennym*, „Białostoczczyzna” 1999, nr 53(1).

*Kontekst lokalny i fakty o charakterze ogólnopolskim*, [w:] *Historia i współczesność olsztyńskiej adwokatury (1951–2015). Kalendarium wydarzeń, wywiady wspomnienia*, Izba Adwokacka w Olsztynie, Olsztyn 2015.

Lechowski A., *Białystok w latach 1864-1918*, [w:] *Historia Białegostoku*, red. A.Cz. Dobroński, Białystok 2021.

Majecki H., *Białystok w okresie II Rzeczypospolitej. Wybrane problemy*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 4, red. H. Majecki, Białystok 1985.

- Maksimiuk D., *Józef Zmitrowicz – pedagog, prawnik, parlamentarzysta i wileński patriota*, „Kurier Wileński” 2020, nr 13(37).
- Milewski J. J., *Białostoczczyzna – początki niepodległości*, „Białostoczczyzna” 1989, nr 13 (1).
- Miodowski A., *Próby wyzwolenia Białegostoku na przełomie 1918/1919 r.*, [w:] *Białystok w 80-leciu. W rocznice odzyskania niepodległości 19 II 1919 – 19 II 1999*, red. C. Kukło, Białystok 2000.
- Pankiewicz E., *Białystok w zaraniu niepodległości*, „Białostoczczyzna” 1994, nr 35(3).
- Piórkowski S., *Historia szkoły w latach 1915–1919*, [w:] *Drugie imienia Jabłonowskiej*, red. S. Piórkowski, Białystok 2009.
- Rzepecki T., *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919 r.*, Poznań 1920.
- Sadowska J., *Odbudowa szkolnictwa w Białymstoku w pierwszym roku po odzyskaniu niepodległości w świetle „Dziennika Białostockiego”*, „Białostoczczyzna” 1995, nr 40(4).
- Sokół Z., *Czasopiśmiennictwo białostockie w latach 1919–1939*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 1, red. J. Antoniewicz, J. Joka, Białystok 1968.
- Sokół Z., *Miejska Biblioteka Publiczna w Białymstoku (1918–1943)*, „Rocznik Białostocki” 1993, t. 18.
- Sopoćko M., *Dziennik*, Białystok 2010.
- Sopoćko M., *Wspomnienia*, Białystok 2018.
- Szot A., *Szkolnictwo Polskie na Białostoczczyźnie w latach 1915–1919 (w okresie okupacji niemieckiej)*, „Nasza Przeszłość” 2005, nr 104.
- Tarkowski M., *Adwokatura wileńska 1918–1939*, Gdańsk 2014.
- Tyszuk W., *Białystok i jego społeczeństwo na tle wojny polsko-bolszewickiej 1919–1920*, „Rocznik Białostocki” 2014, t. 19.
- W. L., *Piętnastolecie państwowego szkolnictwa średniego w Białymstoku*, „Głos Uczniowski” 1933, nr 1.
- Żuk R., *Wspomnienia o dziekanach Izby Olsztyńskiej oraz szczególnie zasłużonych zmarłych adwokatach*, [w:] *Historia i współczesność olsztyńskiej adwokatury (1951–2015). Kalendarium wydarzeń, wywiady wspomnienia*, Izba Adwokacka w Olsztynie, Olsztyn 2015.
- Żukowski P. M., „*Moje wspomnienia*”. *Przedstawienie wybranych fragmentów pamiętnika Ignacego Dzierżyńskiego, rodzonego brata Feliksa, dotyczące głównie dziejów szkolnictwa na przełomie XIX i XX wieku*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2014, R. 64.
- Życka L., *Krótki rys dziejów tajnej oświaty polskiej na ziemi wileńskiej od 1880 do 1919*, Wilno 1932.
- Żylińska-Żyłkiewicz H., *Z dziejów Gimnazjum Państwowego im. Anny z Sapiehów Jabłonowskiej w Białymstoku (1915–1939)*, „Białostoczczyzna” 1998, nr 51(3).

**STRESZCZENIE****Józef Zmitrowicz – wybitny działacz społeczny w Białymstoku  
w latach 1916–1921**

Józef Zmitrowicz urodził się 9 października 1879 r. w Poddubnie na ziemi lidzkiej. Studiował prawo w St. Petersburgu i Charkowie. W Wilnie pomagał prowadzić internat dla młodzieży, która chciała wstąpić do seminarium duchownego. W listopadzie 1916 r. Józef Zmitrowicz przyjechał z Wilna do Białegostoku. Białystok w latach 1915–1919 był okupowany przez wojska niemieckie. Władze okupacyjne prześladowały oraz grabiły miejscową ludność. Józef Zmitrowicz został nauczycielem oraz dyrektorem Polskiego Gimnazjum Realnego, ponieważ jego poprzednik – ks. Stanisław Hałko – został aresztowany przez Niemców. Nowy dyrektor Gimnazjum Realnego, podczas swojej działalności pedagogicznej, zmagał się z polityką germanizacyjną. Józef Zmitrowicz bardzo dbał o rozwój duchowy i cielesny swoich uczniów. Kierował białostockim harcerstwem, organizował pogadanki oraz starał się pomagać uboższym podopiecznym. Jego działania podparte były wielkim patriotyzmem oraz pobożnością, czemu wielokrotnie dawał wyraz. Oprócz działalności oświatowej, interesowały go inne aspekty życia społecznego. Był członkiem: Centralnego Komitetu Narodowego Obwodu Białostockiego, Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Spółdzielczego „Zjednoczenie” oraz Towarzystwa Popierania Prasy i Czytelnictwa. Pisał artykuły do „Dziennika Białostockiego”. Jego zaangażowanie zostało docenione przez mieszkańców Białegostoku, ponieważ w czerwcu 1919 r., wraz z ks. Stanisławem Hałko, został posłem do Sejmu Ustawodawczego. W parlamencie Józef Zmitrowicz wielokrotnie starał się dbać o dobro miejscowej ludności. Na przykład poruszał temat aprowizacji Białegostoku, w którym z powodu działań wojennych i kilkuletniej okupacji, brakowało podstawowych produktów do życia i higieny osobistej. Interesowały go również sprawy oświatowe, walka z bezczynnością administracji oraz reforma rolna. Około 1922 r. Józef Zmitrowicz wyprowadził się z Białegostoku do Wilna, gdzie rozpoczął karierę adwokacką.

**SUMMARY****Józef Zmitrowicz – Prominent Social Activist in Białystok  
in the Years 1916–1921**

Józef Zmitrowicz was born on 9 October 1879 in Poddubno, Lida region. He studied law at St Petersburg and Kharkov. In Vilnius he helped to run a boarding school for young people who wanted to enter the seminary. Józef Zmitrowicz came from Vilnius to Białystok in November 1916. Białystok in the years 1915–1919 was occupied by the German army. The occupation authorities persecuted and plundered the

local population. Józef Zmitrowicz became a teacher and director in Polish Real Gymnasium, because his predecessor – priest Stanisław Hałko – was arrested by the Germans. The new director in Polish Real Gymnasium, during his pedagogical activities, struggled against the germanization policy of the German authorities. Józef Zmitrowicz took great care of the spiritual and physical development of his pupils. He managed a scouts group in Białystok, organised talks and tried to help his less wealthy pupils. His actions were supported by great patriotism and piety, which he repeatedly expressed. In addition to his educational activities, he was interested in other aspects of social life. He was a member of: The Central National Committee of Białystok Region, The Christian Cooperative Association “Unification” and The Association for the Encouragement of the Press and Reading. He wrote articles for „Dziennik Białostocki” – Białystok’s Daily. His commitment was appreciated by the citizens of Białystok, because, with priest Stanisław Hałko, he became a parliamentarian in the Legislative Assembly in June 1919. In the parliament Józef Zmitrowicz tried many times to look after the welfare of the local population. For example, he spoke about the victualing of Białystok, which, due to warfare and several years of occupation lacked basic living and personal hygiene products. He was also interested in educational topics, combating administrative inertia and the land reform. Józef Zmitrowicz moved out from Białystok to Vilnius around 1922, where he started his legal career.